

O'ZBEKISTON RESPUBLIKASI OLIY VA O'RTA
MAXSUS
TA'LIM VAZIRLIGI
QARSHI DAVLAT UNIVERSITETI

“Jahon tarixi va arxeologiya” kafedrası

Qurbonova Lolaning

“5220200 tarix(mamlakatlar va mintaqalar bo'yicha)” ta'lim
yo'nalishi bo'yicha bakalavr darajasini olish uchun
“Ikkinchi jahon urushi arafasida Xitoy”
mavzusida yozgan

**Bitiruv malakaviy
ishi**

Ilmiy rahbar: t.f.n. F. Sh.Rahmonov

“Himoyaga tavsiya etildi”

Tarix fakulteti

dekani _____ dots. B. Saidov

“ _____ ” _____ 2012 yil

Qarshi shahri, 2012 yil

Mundarija

Kirish.....	3
1. Xitoyda birinchi fuqarolar urushi.....	6
1.1. Shimolda yurishdagi g'alaba.....	6
1.2. Xitoy ishchi - dehqonlar armiyasining tuzilishi.....	24
2. Ikkinchi jahon urushi arafasida Xitoyda siyosiy vaziyat...32	
2.1 Yaponiya bosqinchilarining Xitoyda qurolli hujumi.....	32
2.2. Yaponiyaga qarshi umumxalq urushining boshlanishi...46	
Xulosa.....	56
Tavsiya.....	58
Adabiyotlar ro'xati.....	59

KIRISH

Mavzuning dolzarbligi. Birinchi johan urishi to'gab kelayotgan paytda ham Xitoy qaloq yarim feodal hamda yarim mustamlaka mamlakat edi. Qishloqda pomishchik va qulaqlar hukumronlik qilar, iqtisodiy hayot jumladan savdo- sotiq chet- el monopoliyalari nazorati va qaramligida edi.¹

Yurtboshimiz I.A. Karimov takidlaganidek: "Xalqlarning ozodlik, mustaqillik, baxt- saodatga azaliy intilishi, o'z taqdirini o'zi belgilashga azmu qarori hayotdagi chuqur o'zgarishlarni harakatga keltiruvchi kuchdir".²

Xitoy va uning xalqi qo'lga kiritgan yutuqlari o'rganish tarix fanining dolzarb muhim masalalaridan biri bo'lib kelmoqda.

Mavzuning dolzarbligi sifatidan Xitoyni ikkinchi johan urishi arafasidagi siyosiy mavqei va yapon bosqinchilariga qarshi kurash tarixini o'rganishi, ularni ya'ni adabiyotlar asosida tahlil qilish va tizimlashtirish asos qilib olindi.

Bitiruv- malakaviy ishning maqsad va vazifalari.

Ikkinchi johan urushi arafasida Xitoyni ichki va tashqi siyosatini, mamlakatdagi fuqarolar urushini yapon bosqinchilariga qarshi kurashini manba va adabiyotlarda yoritilishini tarixiy aspektda kompleks tarzda tadqiq etish ishining asosiy bosh maqsadi hisoblanadi.

Tadqiqotning yuqoridagi qayd etilgan maqsadlaridan kelib chiqqan holda bitiruv- malakaviy ishda qo'ydagilar asosiy vazifalar tarzida belgilab olindi:

- o'rganilayotgan mavzuning o'ziga xos xususiyatlarini tadqiq etish uchun mavzuga oid ilmiy tarixiy adabiyotlarini to'plash va tahlil etish;
- Xitoydan birinchi fuqarolar urushi jarayonlarini yoritib berish;
- Shimol yurishidagi g'alaba va uning ahamiyatini ko'rsatib berish;
- Xitoy ishchi - dehqonlar armiyasining tuzilishi va uning faoliyatini ilmiy tahlil qiliish;
- Yaponlarga qarshi umumxalq harakatini sabab va oqibatlarini yoritib berishdan iboratdir.

Mavzuning o'rganilish darajasi.

Ikkinchi johan urushi arafasida Xitoyda keskin o'zgarishlar yuz berdi. Bu mamlakatda Yapon bosqinchilariga qarshi kurash jarayoni kuchayib ketdi.

---

¹ Новая история стран. Европы и Америки Второй период. Под редакции Е.Е, Юровской и И.М. Кривогуза. М.1998. 216-217

² Islom Karimov. O'zbekiston mustaqillikka erishish ostonasida. -T "O'zbekiston" NMIU. 2011. 416- bet.

Biz yuqoridagi masalani yoritishda turon davrdagi materiallarni o'rganib qo'ydagi fikriga keldi. Ya'ni ikkinchi jahon urushi arafasida Xitoy tarixini yoritishda turon adabiyotlarni ilmiy tahlil qilishga harakat qildik.

Jumladan G. A. Xidoyatov, X. F. G'ulomov, Z. R. Nuriddinov, V. A. Radkevich, V. V. Aleksandrov, X. Sinkotta va Chan Kay Shi kabi olimlarning ilmiy ishlari qiyosiy tahlil qilindi.³ Shuningdek bir qancha vaqtli matbuotda va enternet materiallardan ham foydalanildi.

Bitiruv malakaviy ishning ilmiy yangiligi va amaliy ahamiyati.

Bitiruv malakaviy ishning ilmiy yangiligi avvalo shundan iboratki, maskur mavzu ilk bor bitiruv - malakaviy ish sifatida ilmiy adabiyotlar asosida izchil tadqiq etilmoqda. Biz ilmiy istimolga ilk bor olib kirilayotgan materiallar turon tarixiy manbalar va adabiyotlarga tayangan holda o'z fikr mulohazalarimizni bildirishga harakat qildik:

- Xitoydagi birinchi fuqorolar urushi va uning oqibatlarini yoritib berdi;
- Shimol yurishidagi, Xitoy xalqi g'alabasini tarixiy ahamiyati ochib beradi;
- Xitoy ishchi dehqonlar armiyasining tuzilishi va uning faoliyati masalalari izchil tahlil qilindi;
- Yapon bosqinchilarining Xitoyga qarshi qurolli hujumi va uni natijalari yoritib berildi;
- Yaponiyaga qarshi umumxalq harakatining tarixiy ahamiyati ochib berildi.

Bitiruv - malakaviy ishning tadqiqot qismi va xulosa qismida keltirilgan malumotlardan umumiy o'rta ta'lim maktablari, akademik litseylar, o'rta maxsus kasb - hunar kollejlari tarix fani darslarida o'lka tarixini o'rganishda foydalanish mumkin.

Ishning aprabasiyasi.

Bitiruv - malakaviy ish Qarshi Davlat universiteti Tarix fakul'teti "Jahon tarixi va arxeologiya" kafedrasida qoshidagi "Yosh tarixchi" to'garagida ma'ruza qilingan va kafedra yig'ilishlarida muhokamadan o'tgan.

Bitiruv malakaviy ishning to'zilishi.

Ish kirish ikki bob, to'rt fasl, xulosa, adabiyotlar ro'yhatidan iborat.

---

³ Г.А. Хидоятлов, Х.Г. Гуломов. Всемирная история. Новейший период. Т. 1999г. Z.R. Nuriddinov. Osiyo va Afrika mamlakatlarining yangi va eng yangi tarixi. Т. 1982-у. В.А. Радкевич. Великий шелковый пути. М.1990г. В.В. Александров. Новейшая история стран Европы и Америки 1918- 1945 г. И «Высшая школа» 1986. Х. Sinkkota Amerika tarixining asoslari. Т.1998. Чан Кай- ши. Судьба Китайского Бонапарта. М.,1989.

1. Xitoyda birinchi fuqoralar urushi.

1.1. Shimol yurisidagi g'alaba

Birinchi jahon urushi davrida Yaponiya imperializmi anfuistik militaristlarga tayanib markaziy Pekin hukumatini o'z kontroli ostiga olib, Xitoyni o'ziga buysundirishga qaratilgan birqanch tadbirlarni amalga oshirdi. Xolbuki, Amerika imperealistlari Amerika nuqtai nazarini tarqatish hamda Yaponiya militarist davlatiga qarshi chiqish uchun bir vaqtlar AQSHda o'qigan Xitoy intellegentsiyasidan foydalandi. birinchi jahon urushi tamom bo'lgandan so'ng AQSH Angliya bilan birlashib Yaponiyaning Xitoyni butunlay bosib olish planiga qarshi chiqdi. Shuning uchun ham Yaponiya Xitoyda o'z ta'sirini kengaytirish ishlarini bir qancha vaqtlarcha to'xtatib turishga majbur bo'ldi, natijada Amerika Angliya tarafdori bo'lgan chjili militaristlar to'dasi esa o'z tasirini kuchaytirdi.⁴

Vatanparvarlik "4-may harakati" davrida anfuistik militaristlar to'dasi o'z harakatlari bilan xitoy xalqining nafratini qo'zg'atgan edi.

Bo'ndan foydalangan chjili militaristlar to'dasining yo'l boshchisi U Pey-fu yaponlar tarafdorlari bo'lgan to'daning xoinligiga qarshi kurash uchun urinib anfuistik to'daning Pekin hukumatidagi ta'sirini yo'q qilish shiorini o'rtaga tashladi. Anfuistik minitaristlar to'dasining tez orada mag'lubiyatga uchrashini payqagan yapon imperealistlar shimoliy-sharqda yangi bir to'dani Sjan Szo-men boshchiligidagi finyan militaristlar to'dasini tashkil qiladilar anfuistik militaristlar to'dasi o'zining asosiy kuchlarini ichki Mug'uliston rayoniga olib ketdi, u yerda Chejan Szo-Livin ta'sirini susaytirish shu bilan chjili va finyan militaristlar grupalarining birlashuviga yordam berishni ko'zladi.

1920-yilda Pekinga yaqin yerda chjili va anfuistik militaristlari to'dalari o'rtasida urush harakatlari boshlandi, natjada Anfuistik qo'shinlari mag'lubiyatga uchradi. Pekin hukumati chjili va finyan militarist to'dalarining nazorati ostiga o'tdi. Bu g'alaba uchun U Pey-fu Angliya – Amerika imperealistlarining katta iltifotlariga muyassar bo'ldi.

Yapon militaristlari Pekin hukumatida chjili to'dasi ta'sirini susaytirishni ko'zlab, chjan szon – menni quvvatladilar. Chjan szo men yaponiya tarafdorlari bo'lgan byurokratlarga o'z hukumatini tuzishga yordam berdi. U Pey-fu bunday yaponiya tarafdorlari bo'lgan hukumat tizimiga tusqinlik qilish uchun zo'r berib urinib ko'rdi. Oqibatda chjilin militaristlar to'dasi ham, finyan militaristlar to'dasining ham etibori tushib qoldi. 1922-yilda Pekin yaqinida bo'lib o'tgan jang natijasida finyan armiyasi shanhay luonidan nari uloqtirib tashlandi, chjili to'dasi esa Pekin hukumatini to'la control qilib turish imkoniyatiga ega bo'ldi.

Birinchi jahon urushi tamom bo'lmasdan avval Xitoy burjuaziyasi urushni tugatishni talab qildi. 1919-yili fevrald Shanhayda anfuistik militaristlar nazoratidagi Pekin hukumati vakillari

---

⁴ Xitoyning yangi tarixidan ocherklar. T-1959 y. 82-bet.

bilan janubiy –g'arbiy militaristlar nazoratidagi Kanton harbiy hukumati o'rtasida sulh to'g'risida muzokaralar boshlandi.ikkila hukumatda ham janub va shimolda ham o'zgarish yuzberdi.1920-yilda Kanton hukumati yo'q bo'ldi.1921-yilda Sun Yat-sen Kantonga qaytib favqulotda president vazifasini o'z zimmasiga oldi. Lekin Sun Yat– sen boshchiligidagi Kantun hukumati hali ham guandun militaristi Chen Szyun-men nazoratda edi.

1922-yili Chen Szyun-men chjili militaristlaridan Sun Yat-sen bilan aloqani o'zish to'g'risida topshiriq oldi. Sun Yat-sen yana Kantondan ketishga majbo'r bo'ldi.xuddi anashu vaqtda ishchilar va xalq ommasida imperealizm va militarizimga qashi norozilik kuchaydi,ishchilar harakati esa rivojlana boshladi.Sun Yat-sen bu ahvolni ko'rdi.shuningdek u faqat Chen Szyun-menning chjili militaristlar to'dasi bilan aloqa bog'langanligina emas balki bu militaristlar orqasida imperealistlar turganini va rag'barlik qilganini ham payqadi.Shunday qilib Sun Yat-sen murakkab vaziyatni ravshan tushundi.

Xolbuki,chjili militaristlari fintyan militaristlar to'dasi ustidan g'alaba qozonib va Angliya –Amerika imperealistlarning iltifotidan foydalanib, Kanton militaristlari bilan ham aloqa bog'ladilar va Sun Yat-senni chetlashtirdilar.1923-yili chjili militaristlarining tuda boshlig'i Sao Kun parlament azolariga pora berib ularni o'ziga qaratdi, prezident bo'lib saylandi, ammo bu xol hammani huningqazablantirdi. Bu g'azablanishlardan foydalangan Chjan Szo-men va Duvan Si-juj yapon iperealistlarining yashirin ravishda qo'llashlari bilan o'z faoliyatini ko'chaytirib chejiliklarga qarshi ittifoq tuzdilar .

O'z – o'zidan ma'lumki ,Angliya- Amerika imperialistlari ham o'z pozitsiyalarini boy berishni istamadilar va chjili militalistlariga beradigan yordamlarni maksimal darajada oshirdilar.xitoyda har xil militalistlar to'dalari o'rtasidagi qarama –qarshilik va kurash dedi. Mao Sze-dun har xil imperealistik davlatlar o'rtasidagi qarama- qarshilik va kurashni aks ettiradi. Shuning uchun har xil imperealistik mamlakatlar o'rtasidaga kurash natjasidagi Xitoy parchalangan bir vaqtda militarist to'dalari o'rtasida o'zaro kurashuv imkoniyati yo'q, ular o'rtasidagi har xil kompromisslar faqat vaqtincha bir narsadir. Hozir erishilgan vaqtli kompromiss oqibatida yangi va yanada kattaroq urush bo'lishi mumkin.

1917-yilda Rossiyada Oktabr revolyutsiyasining g'alaba qozonishi imperealistik davlatlarni vahimaga soldi. Ichki komtrivusiyasini qo'llab- quvvatlash uchun va Sobiq Sovet mamlakatini yo'q qilishga o'rinib 1918-yili imprealistik davlatlarning armiyalari g'arbdan va sharqdan Sovet Rossiyasiga bostirib kirishdi . Yaponiya va ikki tomondan hujum qila boshladi:bir tomondan u o'z qo'shinlarini Sibirga kiritdi, ikkinchi tomondan esa sotqin xitoy militaristlarini dushmandan birgalashib muxofaza qilib yuzasidan bitim deb atalgan yashirin kelishuvga tortdi. Yaponiya butun vajdan foydalanib okupatsiya qilish va ilgari chor Rossiyasiga

berilgan alohida huquqlarini o'ziga olish maqsadida o'z qo'shinlarini Shimoliy Manchjuriyaga kiritdi.

Angliya, AQSH va boshqa harbiy davlatlar indamasdan Yoniyanning bu harakatlariga rozi bo'lishdi. Shunday qilib, sotqin xitoy militaristlari imperealistik davlatlar tomonidan Sovet Rossiyasiga qarshi kurashga tortildi. Holbuki, Sovet hukumati barpo bo'lgan kundan boshlab o'zining Xitoy bilan chor Rossiyasi o'rtasida o'zilgan maxfiy shartnomaridan voskechganini va chor Rossiyasi hukumron doiralarining Xitoyda zo'rlik bilan barcha alohida huquqlarini xitoy xalqiga berishni istaganini ochiq aytdi. Bulardan tashqari Sovet hukumati Xitoy hukumatiga do'stona munosabatlar o'rnatish to'g'risida muzokaralar boshlashni taklif qildi. Sotqin xitoy militaristlari imperealistik davlatlarining amri bilan Sovet Rossiyasining takliflarini rad qilish bilangina cheklanmay balki Sovet Rossiyasining bu samiyimi taklifini xitoy xalqidan yashirdilar. 1919-yil iyulda Sovet Rossiyasining hukumati xitoy xalqiga Shimoliy va Janubiy Xitoy hukumatlariga qarata yozgan birinchi murojaatini e'lon qilib Xitoy bilan Sovet Rossiyasi o'rtasida do'stona munosabatlar o'rnatish hamda teng huquqli shartnoma tuzishni taklif qildi.

Shunigdek murojaatda Sovet Ittifoqi va Xitoy xalqlari o'rtasida do'stlik o'rnatish to'g'risida xitoy xalqida qarata aytilgan chaqiruv ham bor edi. Sotqin militaristlar yarim yildan oshiq vaqt ichida bu murojaat to'risida ham indamadilar faqat 1920-yil aprelda bu murojaatning butun teksti xitoy gazetalariga bosildi. Uzoq vaqt ichida imperialistlar tomonidan izilib ketgan xitoy xalqi bu murojaat bilan tanishib chiqishi bilanoq uni qizg'in ma'qulladi va Pekin hukumatidan tezlikda xitoy sovet do'stlik munosabatlari o'rnatishini talab qildi.

1920-yil oktabrda Sovet Rossiyasi huningdeklaratsiya e'lon qildi va bu deklaratsiyada Chor Rossiyasi Xitoydazo'ravonlik bilan olgan hamma huquqlaridan Sovet hukumati voskechganini hammaga ma'lum qildi. Xitoy bilan Sovet Rossiyasi o'rtasidagi do'stlik munosabatlari o'rnatishga yana chaqirdi. Ammo sotqin militaristlar nazoratlar bilan bir yoqadan bosh chiqaruvchi Pekin hukumati Sovet Rossiyasi taklifini qabul qilishga jur'at eta olmadi. Sovet Rossiyasi hukumati tezroq do'stlik munosabatlar o'rnatish maqsadida o'z vakillarini bir necha marta Xitoyga yubordi. Ammo imperealistik davlatlar bu ishga ongli ravishda to'stinlik qilganliklari sababli Pekin hukumati hamma vaqt muzaakarodan o'zini chetga olib turdi. 1922-yil avgustda Sovet hukumati o'z vakilini uchinchi marta Pekinga yubordi, uni bu yerda mehnatkashlarning 20dan oshiq ommaviy tashkilotlari qizg'in tabrikladi.

1922-yil oktabrda Qizil armiya va Vladivostokni ozod qildi. Shunday qilib, imperialistlarning Sovet Rossiyaga qarshi boshlangan qurolli barbod bo'ldi. 1922-yil dekabr oxirlarida Sobiq Sovet Sotsialistik davlatlar bu yangi davlat tuzilganini guyo payqamagandek bo'lib qololmadilar. 1923 – yanvarda Sobiq sovet Ittifoqi hukumati o'z vakilini yana Xitoyga yubordi. Sovet vakili 1923- yili sentabrda Pekinga keldi., bu yerda uni xitoy xalqi qizg'in

tabrikladi. Pekin hukumati faqat xalq ommosining talabi tufayli sovet vakili bilan muzokara boshladi. Ammo Pekin hukumati imperialistik davlatlar tasirida muzokorani ataylab chuzdi, uni badbod qilishni ko'ladi.

Xitoy xalqi Pekin hukumatining bundayni ochiq qoraladi. Pekin studentlari yana nomayishga chiqdi. Shartnomani imzolash 1924- yil 31- maygacha chuzildi. Pekin hukumati faqat xalq ommosining siquvi bilan sobiq Ittifoqi va Xitoy respublikasi o'rtasidagi masalani xal qilishning umumiy prinsiplari to'g'risidagi bitimni imzoladi. Shu vaqtdan boshlab Xitoy bilan Sobiq Sovet Ittifoqi o'rtasida normal diplomatik munosabatlar o'rnatildi.

Sovet- xitoy do'slik munosabatlarini o'rnatish maqsadida ko'lagan sovet vakili Xitoyda bo'lishi Sun Yat- sen va boshqa a'zolar diqqatini jalb etdi. Xitoy bilan o'rtasida normal munosabatlar o'rnatilishi Xitoyda ishchilar harakatining rivojlanishiga va Komunistik partiya ta'sirining olib borishiga yordam berdi. Bu voqealar ta'sirida Sun Yat- sen va boshqa a'zolar bilan komunistlar o'rtasida yaqinlashish boshlandi. 1923- yil 7- fevralda bo'lgan qonli voqeadan keyin Xitoyning yosh Komunistik partiyasi agar birlashib kurashishi ushun mamlakatdagi boshqa demokratik kuchlar bilan birlash olmasa xitoy rivalyutsiyasi g'alaba qozona olmasligini tushundi. Shuning uchun u Sun Yat-sen rahbarligidagi gomindon bilan ittifoq tuzish va shu bilan xitoy ishchilar sinfini mamlakatdagi boshqa demokratik kuchlar bilan birlashtirish uchun barcha kuchlarni sarfladi.

1923- yil iyunda komunistik partiya Kantonda o'zining III- sezdini chaqirdi bu sezda kompartiya bilan gomindon o'rtasidagi ittifoq masalasi markaziy problema bo'ldi. Sezda ikkita asosiy hato tanqid qilindi. Birinchi xato shundan ediki, Chen Du- eyu boshchiligidagi kapitulyantlar burjua- demokratik revolyutsiyasida ishchilar sinfining rahbar rolini inkor qildilar va partiyaning hamma ishini gomindonga buysundirishni talab etdilar. Ikkinchi xato shunda Iborat ediki ,Chjan Go-tao boshchiligidagi sektantlar faqat ishchilar sinfini revolyutsion deb hisobladilar va shuning uchu ham komunistlar, ishchilar, dehqonlarning lomindanga kirilinga etibor qildilar .Sezd haqiqiy ahvolga qarab lomindanni ishchilar ,dehqonlarva milliy burjuaziya ittifoqiga aylantirish uchun komunistlarni lomindanga kirishga chaqirish to'risida qaror qabul qildi:shu bilan birga sezda tashkiliy va siyosiy masalalarda komunistik partiyaning mustahkamligini saqlab qolishga chaqirdi.

Sun Yat-sen Xitoy komunistik partiyasining yordami bilan lomindonni qaytadan qurdi va bu ikki partiya o'rtasida hamkorlik o'rnatdi.¹ 1924-yil yanvarda Kantonda yig'ilgan lomindanning I sezdida demokratik revolyutsiyaning programmasi qabul qilindiva uchta yagona siyosat: Sovet Ittifoqi bilan ittifoq bo'lish hamda ishchi va dehqonlarni qullab – quvvatlash siyosati belgilandi. Mao Sze-dun, Lin Bo-uzuy va boshqalar bu sezda qatnashdilar, unga rahbarlik qilib katta rol uynadilar .ular Sun Yat-senga va lomindaga so'l qismiga to'g'ri revolyutsion yo'lga o'tishda

yordam berdilar. Xitoy Komunistik partiyasi amalgam oshirayotgan yagona rivalyusion frotning siyosati va gomindonning qayta qurilishirivaiyusion harakatining yanada sabab bo'ldi.

1923- yil 7- fevraldagi qonli voqealardan keyin har xil joylardagi militaristlarning tinch aholini ko'plab o'ldira boshlaganlari va jazolanganliklari natijasida ma'lum bir vatgacha ishchilar harakati rivojlanmay turar edi. 1924- yil Xitoy Komunistik partiyasining aktiv faoliyati sezila boshladi va mamlakatda ishchilar yanada kattaroq kuch bilan yuksalib bordi. Gomindon qayta qurilganidan keyin uning Markaziy Kametiti qoshida ishchilar bo'limi ta'sis etildi, bu bo'limning ishiga aslida komunistlar rahbarlik qildi. Shuning uchun ham ishchilar harakati birinchi galda Guandun viloyatida joylandi. Dehqonlar harakati ko'pdan beri guandunda o'z bazasida edi. U Dunuzon rayonida bo'lib, bu yerda dehqonlar harakatining atoqli rahbari komunist Pen Bay ish olib bordi. Militarist Chan Szyun –min qurolli kuchlar bilan dehqonlar ittifoqlarini tarqatib yuborishi munosabati bilan bu yerda ham dehqonlar harakati vaqtincha zaiflashib qolgan edi.

---

¹.Г.А Гидолятов , Х.Г Гуламов.Всемирня история. Новеший период. Европа И,С,ША посли второй мировой войне (1945 1995г) Т1999. стр. 240/241

Gamindan qayta qurilgandan keyin Markaziy Kometit qoshida Pen Bay boshchiligidagi dehqonlar bo'limi ham tuzildi. 1923- yil fevral voqealari yosh Xitoy Komunistik partiyasi uchun saboq bo'ldi. Komunistik partiya xitoy xalqi o'z qurolli kuchlariga ega bo'lmay turib, demokratik huquqlar butunlay bo'magan bir sharoitda tish- tirnog'gacha qurollangan reaksiya ustidan g'alaba qozona olmasligini tushundi. Sun Yat- sen SSSRning do'stlik maslahatini qabul qilib, gomindonni qayta kurish davrida qurolli kuchlar tashkil qilish uchun sharoit tayorladi.

1924-yil mayda gomindanning rivalyutsion harbiy maktabi ta'sis etildi. Sovet maslahatchilari, shuningdek xitoy kommunistlaridan Chjou En- lay va Szyan- in so'l gomindachilardan Lyao Chjunkay va Den Yanda bilan birga bergan yordamlari va rahbarlik ko'rgazmalari tufayli Xuanpu harbiy maktabida ko'plab harbiy rivalyutsion kadrlar tayorlandi. Shu vaqtda Shimoliy Xitoyda chjili militaristlari va ularning dushmanlari o'rtasidagi kurash tobora kuchaymoqda edi. 1924- sentabrda U Pey- fu ikkinchi chjili fintan urushini boshladi.

Chjili to'dasida Sao Kun va U Pey- fuga qarshi chiqqan va allaqachon Chjanmen bilan ittifoq bo'lgan Fin Yuysyan boshliq gruppaga ajralib chiqdi. U Pey- fu Shanxayguanda jang qilib turgan vaqtda Fin Yuysyan o'z amiyasini kutilmagan paytda Jekedan Pekinga olib bordi va bu yerda hukumatni ag'darib, sh bilan militarislarning o'zaro urishida xotima berdi.

Sao Kun va U Pey- fuga qarshi chiqqan qo'shinlar urishni tamomlab, Shimolda hukumatni saqlab qolish maqsadida Duan Si- juyni vaqtincha hokim qilib ko'tardilar. Fin Yuy- sen ro'y bergan vaziyatni muhokoma qilish uchun Sun Yat- senni Shimolga chaqirdi.

Sun Yat- sen shimolga junash oldidan teng huquqli bo'magan sharnomalarni bekor qiladigan butun xalq madadiga xolda birlashtirilgan yangi Xitoyni yaratish masalalarni hal qila oladigan Milliy manilisni chaqirishni talab qiladigan manifestni e'lon qildi. Hamma yerda Milliy majlis chaqirishni tezlatish maqsadida birin- ketin xalq konferinsiyalari chaqirila boshladi. Sun Yat- sen Pekinga keldi, lekin bu yerda tobi qochib, 1925-yil 12- martda vafot betdi. U o'lim to'shagida yotgan bo'lsa ham ikkita muhim masalaga: Milliy majlisni chaqirish vat eng huquqli bo'lmagan sharnomalarni bekor qilish masalalarini hal qilishda qatnashdi. U o'z fikirdoshlari revolyusionerlarga bu masalalarni eng yaqin fursatga hal qilishni vasiyat qilib qoldirdi sun Yat- sen o'lmasdan oldin SSSR Markaziy ijroiya Kometitiga murojat yozib, Xitoy va Sobiq Savet Ittifoqining ikkala o'lug' xakqi o'rtasida yadindan hamkorlik ba do'stlik o'rnatishga katta umid qilganini bildirdi. Xitoy xalqi bu o'lug' rivalyusion arbobni o'z orasidan yuqotish munoabati bilan bo'lgab umumxalq motami keng siyosiy kompaniyaga aylandi.

Sun Yat- sen Shimolga ketganidan keyin Dun- szyan havzasida joylashib olgan Chen Szyan- min ingliz imperialistlari va Duan Sijuyga tayanib Kantonni bir necha marta bosib olmoqchi bo'lgan edi. Guandun viloyatida Chen Szyan- min tomonidan qo'llab quvvatlangan boshqa riaksion qurolli kuchlar ham harakat qila boshladilar. 1926-0 yil iyunda butun Guansu viloyati milliy hukumatga buysundi. Shunday qilib, Guandun Guansun viloyatlarida revalyusion baza tuzish ishlari tamom bo'ldi.

Teng huquqli bo'lmagan shartnomalarni bekor qilish va Milliy majlis chaqirish uchun boshlangan xalq harakati emperialistlari va militaristlarga qarshi kurashda xitoy xalqining revalyusion ruhini ko'tarishga yordam berdi. Revalyusion harakat butun mamlakatni qamrab oldi va 1925- yil mayda Shanxayda ingliz va yapon imperialistlariga qarshi katta ish tashlash boshlandi.

15- mayda yapon imperialistlari qurolli kuch bilan Shanxaydagi yapon to'qimachilik fabrikasi ishchilarning ish tashlashni komunist ishchi Gu chjen- xunni otdilar. Ish tashlagan ishchilarga moddiy yordam bergan studentlar ham xalqaro politsiya boshqarmasi tomonidan quvg'in qilindilar va qamoqqa olindilar 30- mayda studentlar Shanxay konsessiyasi teritoriyasida ishchilar ila birdamlik belgisi bilan nomoyish qildilar va politsiya boshqarmasi ishgi oldida to'planib "Bitsin imperializm" degan shior tashladi. Angliya politsiyasi xalqni ota boshladi, natijada ko'p kishilar o'ldi va yarador bo'ldi. Bu voqea butun Shanxay aholisini darg'azab va narozi qildi. Bir necha kun davomida Shanxay ishchilari, studentlari va shahar aholisi imperialistlarining namoyishkorona bildirdilar, lekin Angliya.Amerika, Yaponiya polisiyasi

ularni otishni davom ettirdi. Keyin ishchilar, studentlar va mayda burjuaziya umumiy ish tashlash e'lon qildilar.

1925- yil 30- mayda shanxayda bo'lib o'tgan qonli voqidan keyin xitoyning barcha yirik shaharlardagi ishchilar, studentlar va mayda burjuaziya imperialistlarga qarshi ommaviy namoyishlar uyishtirdilar va tashqari ingliz va yapon mollariga baykon e'lon qildilar. 19- iyunda Gonkonda umumiy ish tashlash boshlandi: Gonkonning hamma ishchilari shaharni tashlab chiqdi. Kanton studentlari va ishchilari bilan birga katta namoyishi o'tkazdilar. Shamyang ingliz dengizchilari ko'p qon to'kib namoyishchilarni otdilar, buning natijasida xitoy xalqining qarshiligi yanada ortdi. Gonkon ishchilari Kanton ishchilari bilan birga stachka komitetini tuzdilar. Bu komitet imperializmga qarshi kurashning rahbar organi bo'lib qoldi. Kanton hukumati ish tashlagan ishchilarning hamda butun xalqning imperializmga qarshi kurashini quvvatlab Angliya bilan iqtisodiy munosabatlarni uzganini e'lon qildi.

Ikkinchi chjili- fityan urishi tomom bo'lgandan keyin fin Yuy- syan boshchiligidagi milliy armiyaning revalyutsiya yo'lini ko'zlagani ravshan bo'ldi. Bundan Duan Tsi- juy va chan Tszo- men juda rozi edi. 1925- yil mayda fityan armiyasi hukumatni qo'riqlashni bahona qilib katta harbiy qo'shilmalari Shanxayguanda o'tib milliy pozitsiyalarining bir qismini bosib oldi. Shanxay " 30- may " voqealari vaqtida fityanarmiyasi janubga yurib, ikki viloyatni Tsyansu va Anxug'yni bosib oldi. " 30- may " voqealaridan keyin implatlarning xitoy xalqlariga qarshi kurash yana kuchaydi, imperialistlar Fingyanga qarshi urish ochish uchun ig'vogarlik qila boshladilar Chjili militaristi Sun Chuan- fan xalq ommasining Fityanga qarshi kayfiyatidan foydalanib, o'zboshimchalik bilan o'zini besh viloyatga birlashgan armiyaning bosh qo'mondoni deb e'lon qildi va o'z qo'shinlarini Shanxay va Nankin yurishiga boshladi. Shuningdek U Pey- fu Chjili va Shanxay viloyatlarini o'ziga qarashli yerlariga aylantirmoqchi bo'lib va qulay paytdan foydalanib o'zboshimchalik bilan o'zini 14- viloyat birlashgan armiyasining bosh qo'mondoni deb e'lon qildi. Lekin u o'z maqsadiga erisha olmadi. Shu paytda fityan armiyasida ajralish ruy berdi. Otryadlarning bir qismi Sjan-Szomenga qarshi chiqdi va Dunbey milliy armiyasini yo'q qilishga Chjan Szo- menga yordam berish uchun o'z qo'shinlarini Manchasuriyaga olib kirdi. Chjan Szo- men va U Pey- fu bir- birovlarining gunohidan o'tib birlashdilar hamda chjili va xenan viloyatlaridagi milliy armiyaga uch tomondan hokum boshladilar. 1926- yil martda yapon kemalari Tyan- szinda hujum qilayotgan fityan armiyasining himoyasi bilan milliy armiyani artilleriya o'qqa tutdi, milliy armiya ham artillitiya otishmasi bilan javob berdi. Imperialistik davlatlar hukumat bilan qilingan muzokoralarga ultimatum tarzidagi talablar qo'ya boshladilar, bu esa Xitoy xalqini g'azablantirdi.

1926- yil 16- martda ommaviy miting va namoyishini o'tkazish uchn Pekindagi Tyananmin maydoniga aholini barcha tabaqa vakillari yig'ildi. Namoyishchi kallonalar hukumat

binosi oldidan o'tayotgan " Bitsin imperializm " , " yo'qolsin " Duan Si-juy degan ishoralarni barilla ovoz bilan aytdilar. Hukumatni qo'riqlovchi qo'shinlar namoyishchilarni o'qqa tutdilar.

Bu qonli voqealardan keyin bir oy o'tar o'tmas ikkita armiya fintyanga va chjili armiya hujumiga uchragan milliy armiya pekindan chekinishga va Nankou mudofasiga o'tishga majbur bo'ldi. Milliy armiyaning bosh qo'mondoni Fin Yuy- sen 1926- yil boshlaridayoq istifo berib Sovet Ittifoqiga jo'nagan edi. Milliy armiya Pekindan chiqib ketganda va U Pey- fu Duan Si-juyni yoqlamaganda aslida hukumat yo'q bo'lgan edi.

1926- yil iyunning oxirlarida Chjan Szo- men va U Pey- fu Pekinda uchrashib, milliy armiyani yana taqib qilmoqchi bo'ldilar. Avgust oyining o'rtalarida milliy armiya Nankoudan chiqib ketdi va Xuanxe daryosi burilgan joydan shimol tomonga chekindi. Shu vaqtda janub milliy hukumati o'zining shimolga yurishni boshladi, shuning uchun U Pey- fu shimolga yurish armiyasiga qarshi chiqishga tayyorgarlik ko'rish maqsadida darhol Xubeyga jo'nadi. 1926- yil 18- martda voqealardan keyin butun xitoy xalqi beyn militaristlari to'dasidan iborat feodallik hukumronligini ag'darishni talab qildi. Shu paytdagi revalyutsion vaziyat shu qadar yetilgan ediki, uni "Qurollangan rivalyutsion deb ta'riflash mumkin edi."⁵

4 milliy rivalyutsion armiyada komunistlar ayniqsa ko'p bo'lib, shimolga yurish armiyasining asosiy kuchini tashkil etadi. Komunist E Tin komondirlik qilgan alohida polk ayniqsa ko'p komunistlarga ega bo'lib shimolga yurishning boshidan oxirigacha hammadan ko'p qahramonlik ko'rsatdi. Shimolga yurish armiyasi yo'l taraddusini ko'rgan vaqtda, bu alohida polk armiyasining avangardi qilib qo'yildi va 1926- yil mayda o'sha polk Guandundan Xunanga hujum qilish uchun yuborildi, viloyat jang bilan olindi.

O'rtoq Mao Sze- dunning to'g'ri rahbarligi natijasida Xunan ishchi va dehqonlar oldidan katta kuch uyushtirib qo'yidilar shuning uchun shimolga yurish armiyasi bu kuchlarning yordami bilan Xunan militaristi Chjao Xen- ti qo'shinlarini tez orada tor- mor qildi va butun Xunan viloyatini egalladi. Shimol tomondan kelgan va frontga rahbarlik qilgan U Pey- fu shimolga yurish armiyasining qahramona harakatini to'xtata olmadi. E Tinning alohida polki Tineiso va Xeshensyao atrofidagi ikkala janglarda U Pey- funning asosiy kuchlarini tor- mor qildi va shimolga yurish armiyasining sentabrda Xankau, Xanyanni, oktabrda Uchanni ozod qildi, bu yerga birinchi bo'lib shuhrat qozongan alohida polk kelib kerdi.

Shimolga yurish armiyasi U Pey- fu va Sun Chuan- fanni tor- mor qilgandan keyin bir qancha vaqtgacha poylab turdi. U pey- funing asosiy kuchlari tor- mor qilingandan keyin Sun Chuan- fan shimolga yurish armiyasiga nisbatan dushmanlik ko'rsata boshladi. 1926- yil sentyabrning birinchi o'n kunligida shimolga yurish armiyasi Xunandan Fuszyanhdi. 1926- yil

---

⁵ Xitoyning yangi tatixidan ocherklar. T- 1959y 94- bet.

noyabrda Sun Chuan fanning asosiy kuchlari Szyuzyan va Nanchan atrofida shimolga yurish armiyasi kuchlari tomonidan tor- mor qilindi.

1927-yil fevral oxirlarida Sun Chuan fanning qoldiq qo'shinlari Chjenszyan viloyatiga chikindilar. Mart boshlarida Sun Chuan- fan Shanxan Ninbo temil yo'lining sharqiy qismini qo'riqlashni Chjan Szo- men tomonidan yuborilgan chjili shandun qo'shinlariga topshirdi. 1927-yil martning oxirgi un kunida Shanxay ishchilari qo'zg'alon ko'tarib, shu bilan shimolga yurish armiyasining yutig'iga javob berdilar. Yanszi daryosi buylab sharqqa harakat qilayotgan shimolga yurish armiyasi Nankinni ham ozod qildi. Endi janubi- sharqiy Xitoyning besh viloyatini milliy rivalyutsion armiyasi to'la egallagan edi.

Shimolga yurish armiyasining tez orada g'alaba qozonishi ko'p jihatdan urish harakatlari zonasiga ishchi va dehqonlar harakatining o'sishi natijasi edi. Shu bilan birga shimolga yurish armiyasining g'alabasi ishchi dehqonlar harakatining keng ko'lamda rivojlanib ketishiga yordam berdi. Shimolga yurish armiyasi ishg'ol etgan rayonlarning ishchilari ish tashlash kurashini boshlab yubordilar kontrevolyusiya kuchlarini bostirish maqsadida soqchi o'ratlar tuzildi. Hamma joylarda dehqonlar yer ijarasi xaqi va qarz prosentini kamaytirishni talab qildilar, tuxao va leshenni tor- mor qilish uchun o'zlarini mudofa qilish ortyatlarini tuzdilar. 1926- yil qishida Uxandagi kasaba soyuz a'zolari 300- ming kishidan oshdi. Xunan va Xubey viloyatlari uezdlardagi dehqonlar soyuzining a'zolari bir necha million kishiga yetdi.

1927- yil 03- yanvarda shimolga yurish armiyasining g'alabasini nishonlash uchun Uxan aholisi barcha tabaqalarning vakillari miting o'tkazdilar: Namoyishchilar ommasi Szyanxaguan va Xankou oldidan o'tayotganida ingliz dengizchilari hech qanday sababsiz mushtlasha boshladilar, buning natijasida to'qnashish bo'lib ikkala tomon ham bu janjalga aralashdi.

Komunist Lyu Shao rahbarligidagi Uxan ishchilari jangda kirdilar. Ishchi soqchilar ingliz imperialistlari politsiyasini siqib chiqardilar. Xankoudagi ingliz konsessiyasi qo'lga oldi. Aholini har xil tabaqa vakillari darhol shoshilinch kengash chiqarib, shimolga yurish armiyasidan ingliz konsessiyasi territoryasiga kirishni va u yerdagi npolitsiyani hamda qurolli " ko'ngillilar otryatlari" ni haydab chiqarishni so'rashga qaror qildilar. Shu vaqtda milliy hukumat Kantondan Uxanga ko'chgan va xalq talabiga muvofiq Xankoudagi ingliz konsessiyasi Xitoyga qaytarib olinganini rasmiy e'lon qilgan edi. 1927- yil 06- yanvarda Szyuszyanda ham ingliz dengizchilarining xitoy ishchilarini tishlariga doir voqealar bo'lib o'tgan edi. Milliy hukumat Szyuszyandagi xalq ommasi talabiga muofiq Szyuszyan ingliz konsessiyasini tortib olib uni xalqqa qaytarib berdi. Xitoy xalqining revalyutsion kuchlari imperialistik obro'siga birinchi marta jiddiy zarba bo'ldi.

1926- yil oktabrda va 1927- yil fevral va mart oylarida Shanxay ishchilari xitoy kommunistlari rahbarligida miyasi yordam berish maqsadida uch marta qurolli qo'zg'alon ko'tardilar. Yetarli tayyorgarlik ko'rilmagani va Sun Chuan- fanning qattiq jazo choralari sababli dastlabki ikki qo'zg'alon muvaffaqiyatsiz bo'ldi. Ammo xalq ommasi Sun Chuanfanga qarshi kurashni yanada kuchaytirdi, ularning revalyutsion aktivligi kundun- kunga oshib bordi. Shanxay ishchilari avvalgi ikki mag'lubiyatning saboqlarini hisobga olib, uchinchi qo'zg'alonga planli ravishda tayyorgarlik ko'rdilar. Birinchi galda ishchilar shahar aholisi vakillarining vaqtlilik konferensiyasini chaqirib, aholining revalyutsion kayfiyatdagi barcha doiralari bilan birlashdilar. Bu konferensiya xalq hokimiyatining nishonasi bo'lib, juda katta siyosiy ahamiyatga ega edi.

1927- yil 21- martda Shanxay kasaba soyuzlari bosh soveti umumiy ish tashlashga chaqirdi, bu ish tashlashda qatnashchilarning soni 800- ming kishigacha yetdi. Shundan keyin kommunistlardan Shjou En- laet, Lo U-nun va Chjao Li-yan rahbarligidagi ishchi qurolli qo'zg'alon boshladilar. Kechayu kunduz shiddatli ko'cha janglari davom etdi natijada Chjabey rayonini egallab turgan chjili shandun armiyasi tor- mor qilindi. Shunday qilib, xitoy revalyutsiyasi tarixiga shonli sahifa yozildi.

Revalyutsiya avj oldi, ammo revalyutsiya bazasi jiddiy mustahkamlanmagan edi. Kompartiyaning o'sha vaqtdagi rahbari Chen Du-syu revalyutsiyaga rahbarlikning ahamiyatiga to'g'ri baho bermadi. U demokratik revalyutsiyaga rahbarlikda ishchilar sinfining roliga to'g'ri baho berilmadi va bu masalada kapitulyantlik pozitsiyaga bo'ldi. Uning butun diqqat etibori gomindan bilan hamkorlik o'rnatishda edi. U revalyutsiyaning xaqiqiy dushmanlariga qarshi kurashda promtatiatning chinakam ittifoqlarni ko'rmasdi. U shimolga yurish janglariga rahbarlik qilishda kommunistlarning roli masalasida ham kapitulyantlik tarafdori bo'ldi. Xaqiqatan shimolga yurish davrida kommunistlar armiyada siyosiy ish olib borsalar ham, lekin kompartiyaning rahbar organi armiyaga va kommunistlarning armiyadagi ishga yetarli darajada ishchi shunday ahvol ruy berdiki butun armiya sostavaga kommunistlar ta'sirida bo'lgan chinakam revalyutsion harbiy qismlar nihoyat oz edi. Shimolga yurish armiyasidagi haqiqiy hokimiyat avvalgidek eski ofeserlar qo'lida asosan o'ng gomindanchi, fitnachi usha vaqtdagi milliy revalyutsion armiyaning sobiq bosh qo'mondoni Chan Kay- shi qo'lida edi. Makkor imperialistlar vaziyatni juda tez tushundilar.

Chan Kay- shi bilan birlashdilar Pomishchilar va kompradorlar ham Chan kayshnga tez avj olib ketayotgan xitoy revalyutsiyasini ichidan buzishni yukladilar.

Shimolga yurish boshlanishi bilanoq mamlakatnina hamma joylarida ommaning rev kurashi kuchaydi Xunan viloyatida dehqonlar harakati ayniqsa tez avj oldi. 1926- yil oxirlaridan boshlab to 1927- yil boshlarigacha bir necha oy davomida qishloqlarda shu vaqtgacha misli

ko'rilmagan ulug' dehqonlar revalyutsiyasi boshlandi. O'z yer mulkida yashab kelgan va dehqonlar harakatining avj olganidan vahimaga tushgan pomishchiklar ko'plab shaharlarga qochdilar, u yerda dehqonlar to'g'risida yolg'on ovozlari tarqatadilar. Shaharlarda guyo dehqonlar harakati turmushning hammaga rasm odat bo'lib qolgan asoslarini buzayotirlar degan fikr tarqaldi.

Xolbuki, aslida qishloqlarning demakratik kuchlari qishloq feodal kuchlariga qarshi chiyiqgan edilar va dehqonlarning qilgan ishlari xaqli edi, demakratik revalyutsiyaning muvaffaqiyatli davom etishi uchun qishloqlarda jiddiy o'zgarishlar ruy berishi lozim edi. Gomindanning o'ng qanot reaksiyon tuhmatchilari ta'sirida qolgan Cen Du-eyu dehqonlar ommasining ulug' revalyutsion kurashini qo'llab quvvatlashga botina olmadi. U gomindanga moslashib, dehqonlardan ishchilar sinfining eng muhim ittifoqchisidan voz kechishni avzallik ko'rdi, shu bilan ishchilar sinfi va kompartiyani dehqonlardan ajratdi. Gomindaning reaksiyon boshliklari- revalyusion yuksalish davrida rahbarlik ishlariga suqulib kirgan Chan Kay- shi va Van Szin-vey bir ilojinin topib g'alayon chiqara oldilar va shu bilan revalyusioniyaga xoinlik qildilar.

Gomindan reaksiyon to'dasi. Sun Yat- sen gomindatuzdi. Dastavval Sovet Ittifoqi bilan ittifoq tuzish Xitoy kommunistik partiyasi bilan ittifoq tuzish hamda ishchi va dehqonlarga yordam berishga qaratilgan uchta yagona siyosat amalga oshiriladi, gomindan bilan kompartiya birlashadi va Xitoyda umumiy milliy yagona revalyutsionfront barpo etiladi, deb tahmin qilingan edi. Gomindan qaytadan tashkil qilingandan keyin ikki qismga bo'lindi, ya'ni uchta yagona siyosat tarafdori bo'lgan so'l gruppaga deb atalgan revalyutsion qismga va reaksiyon o'ng gruppaga ajraldi. Reaksiyon o'ng gruppaga uchta yagona siyosatda qarshi chiqdi va bu siyosat niqobi ostida yashirinib, hokimiyatni qo'lga olish va keyinchalik uchta yagona siyosatni buzish uchun qulay paytdan foydalanishni ko'zlatdi.

Dastavval Chan Kay- shi mansabparastlik maqsadlarini ko'zlab Sun Yat-senga yaqinroq bo'lishga o'rindi. Gomindan revalyutsion harbiy maktab tashkil qilayotgan davrda Sun Yat- sen va Lyao Chjun- kay bu maktabning boshlig'i vazifasiga Chan Kay- shini tavsiya qilishdi, chunki u Yaponiyada harbiy ma'lumot olgan edi.

Chan Kay- shi mansabga erishish uchun qaysi yo'lni tanlash to'g'risida tanlab, ikkilanib hatto bu vazifadan bosh tortdi. Lyao Chjun- kayga xat yozib o'zining uchta yagona siyosatga qo'shilmaganini bildirdi. Ammo revalyutsion oqim va uning nyagona uchta siyosati tarafdori niqobini kiyib kontrevolyusiyani uyishtirish uchun o'zining revalyusion lager ichidagi mavqeidan foydalanmoqchi bo'ldi. 1925- yil avgustda Lyao Chjun- kayga suy qasd qilindi. Revalyutsion xalq ommasi revalyutsion lagerga suqilib kirgan reakseyunerni qattiq javobgarlikka tortishni talab qildi.

Chan Kay- shi o'z mavqei Dan foydalanib va o'zini revalyusion gruppasi tarafdori qilib ko'rsatib, bu voqeani tekshirishdan o'zini chetga tortibgina qolmay hatto harbiy ishlarga rahbarlikni ham o'z qo'liga oldi. 1926- yil martda Chan Kay- shi o'z makkorlik planlarini eng miqyosda amalgam oshira boshladi. U o'zi uyishtirgan hiyla nayranglar bilan komunistlarni harbiy maktabdan va 1- milliy revalyutsion armiyadan kitishga majbur etdi. Shu bilan komunistlarning armiyadagi pozitsiyalarini susaytirdi. 1926- mayda gomindan markaziy kometiti majlisida partiya vazifalarini taqsimlash to'g'risidagi proektni oldini surdi. Ya'ni shunday tartibni qonunlashtirdiki, komunistlar gomindan Markaziy Kometiti bo'limlarida boshvazifasida ishlay olmas edi, shunday qilib gomindanning rahbar organlarida kompartiya pozitsiyalari susaytirildi.

1926- yil noyabrda Shimolga yurish armiyasi Nanchan shahrini oldi, bu yerda Chan Kay- shi bosh qumondon shtai bilan birga joylashadi. U imperialistlarga taslim bo'lishga tayyorlanib, komunistlarning dushmani o'ta ketgan fitnachi Day Szitaoni Yaponiyaga yubordi. Xuddi shu vaqtda naxayda chiqadigan ingliz gazetalarida Sun Yat- senning yagona uchta bsiyosatidan voz kechishga qaratilgan reaksiyon gomindan to'dasini qullab quvvatlovchi fikrlar bosilib chiqdi.

Xankou va Szyuszyandagi angliya konsessiyalari xalqiga qaytarib berilgandan keyin amerika va ingliz imperyalistlari bunday voqealar boshqa joylarda ham ruy berishidan hadisirab shanxayda o'z qo'shinlarini ko'paytirdilar. Shunday qilib chet el imperialistlari va gomindanning reaksiyon gruppasi bir- biriga yaqinlashdi, ular o'rtasida til birlashtirish bo'lib o'tdi. Shu davrda Shanxaydagi komprador va moliya machnati Yuy Lya- sin Chan Kay- shi bilan shaxsan uchrashishi uchun Nanchanga keldi.

Ular komunizmga qarshi birlashib kurashmoqchi bo'ldilar biri bu kurashga bog'liq harajatlar uchun qarz bermoqchi bo'ldi, ikkinchisi esa Shimolga yurish armiyasi Shanxay va Nankinga kirgandan keyin aktiv harakat qila boshlashga rozilik berdi. Shunday qilib, Nannandagi bosh qumondon shtabida gomindanning reaksiyon gruppasi keng uyushtirilgan g'alayon boshlashi to'g'risida makkorlik kelishuvi bo'ldi.

1927- yil martda Chan Kay- shi qo'mondonligidagi reaksiyon armiyasi Shanxay va Nankinga yaqinlashdi. 22- martda Shanxay ishchi soqchilar chjili shandun armiyasini tor- mor qilingandan keyin Chan Kay- shining reaksiyon armiyasi Shanxayga kirdi. 24- martda Shimolga yurish armiyasi Yanszi daryosi buylab sharqqa yurdi va Nankinga kirdi.

Shanxay ishchilari uchinchi qo'g'alonning g'alabasi va ishchi soqchilarning qudratli revalyusion kuchga aylanishi imperyalistik davlatlar uchun jiddiy xavf tug'dirdi. Chan Kay- shi Shanxayga yetib kelgan zahoti keskin o'zgarish yasash to'risida imperialistlarga va'da berdi, ikki rivalyutsiyaning qurolli kuchlari o'zi uchun ham jiddiy g'ov bo'ldi, ularni bartaraf qilish uchun imperialistlar bilan do'stona munosabat bog'lash yo'lida birinch qadam bo'lishi mumkin edi.

Shu sababli 1927- yil 12- aprelda o'tar kechasi Chan Kay- shi ishchi soqchilarga pistirma qo'yish uchun reksion armiya otradlarini oldinga jo'natdi, keyin ishchilar qiyofasiga niqoblangan qurolli banditlar soqchilarga xiyonatkorona hujum qildilar.

Shundan keyin Chan Kayning reksion armiyasi soqchilar boshliqlarini tinchitib qo'ydi va zo'ravonlik qilib birdan soqchilarni qurollantirdi. 12- aprelda butun shanxay ishchilari Chjabeyga to'plandilar va ommaviy mitingdan keyin saf- saf bo'lib ishchi soqchilaridan tortib olingan qurolni qaytarib berishni talab qilish uchun reksion armiya shtabiga jo'nadilar. Baoshanlu ko'chsida saldat va politsiyasining katta otryadi arznoma bilan brogan ishchilarning yo'lini to'sdi hamda pulimiyot o'tga tutdi. Bu otishma xitoy tarixida misli qurilmagan janga aylandi. Ishchilarga nisbattan qo'llangan jazo Shanxayda va gomindan reksion gruppasining kuchlari joylashgan barcha rayonlarda oshkora va yashirin ommaviy terror boshlash uchun signal bo'ldi. Mamlakatda millatning 1919-yil 4-may voqealaridan so'ng o'sgan eng yaqin kuchlari , ko'pgina revolyutsion ishchilar ,dehqonlar va intelligentsiya vakillari gomindan reksion gruppasining makkorlik niyatlaridan qurbon bo'ldi.

Gomindan Markaziy komiteti va shu vaqtda Kangonda Uxanga ko'chgan milliy hukumat hali ham kompartiya bilan xat orqali aloqa qilib turadilar. Qonli voqealar munosabati bilan 1927- yil 12-aprelda gomendan Markaziy Kometiti va milliy hukumat Chan Kay-shini partiyadan o'chirish va barcha vazifalaridan bo'shatish to'g'risida buruq qildilar.

Chan Kay-shi esa imperialistlar yordami bilan Uxanni iqtisodiy blokada qilishga kirishdi ,bundan tashqari Uxandagi reksion unsurlar bilan aloqa bog'lab ular orqali uyerda to's –tupalon boshladi. Van Szin-vey ,Tan Yan-kay , Sun Fo va boshqalar singari gomindan Markaziy Kometiti va Uxan milliy hukumatiga suqulib kirib qolgan ba'zi bir soxta revalyutsionerlar “Ishchi dehqonlarning harakatining haddan oshganligi” to'risida noliy boshladilar shu bilan Chan Kay-shi tomoniga o'tish uchun zamin tayyorladilar.1927-yil21-mayda Chanshada kontrevalyutsion armiya Xunan kasaba soyuzi va viloyat dehqonlar soyuzi binolarini o'rab oldi.

1927-yil 1-iyunda Uxan gimindan Markaziy Komintiti barcha partiya kometitetlari ishchi dehqonlar harakati doirasini kamaytirishga chaqiradigan xitobnoma e'lon qildi .15-iyulda Van Szin –vey va boshqa hoinlar kompartiya bilan ochiqdan –ochiq aloqani o'zmoqchi bo'ldilar. Van Szin-vey :”Bir komunistqutilib qolgandan ko'ra 1000 gunohsiz kishining halok bo'lgani yaxshiroq” dedi. Shundan keyin revalyutsion lagerga niqob kiygan gomindanchi reakunonerlar boshchiligidagi qo'g'alonlar boshlandi. U qo'zg'alonlarga milliy burjuaziyaning bir qismi ham qo'shildi. Mayda burjuaziya yuqori tabaqalarining vakillari ham yagona revalyutsion frontdan ajrala boshladi. Faqat ishchilar, dehqonlar revalyutsiyaga sodiq bo'lib qolgan mayda bburjuaziya ommasi Xitoy revalyutsiyasining g'alabasi uchun og'ir kurash bo'di.

1.2. Xitoy ishchi - dehqonlar qizil armiyasini tuzilishi

Gomindanning reaksion gruppasi yagona revalyutsion frontni yo'q qilish bilan komunistlar va revalyutsion xalq ommasini ommaviy ravishda otib o'ldirishni uyushtirib, xitoy revalyutsiyasiga juda og'ir zarba berdi. Xitoy komunistik partiyasi revalyutsiyani mag'lubiyatdan qutqarish uchun revalyutsion ommaga boshchilik qildi va kontrevalyusiya uyushtirgan qonli voqealarga revalyutsion ko'zg'alon bilan javob berish uchun ommani kurashga boshladi.

1927- yil 1- avgustda Chjou En- lay, Chju De, Etin, X Lun va boshqa komunistlar shimolga yurish armiyasining kompartiya ta'siridagi 30- mingdan oshiq kishiga boshchilik qilib, Nanchanda qo'zg'alin kutardilar. Shu kuni xitoy xalq armiyasi vujudga kelgan kun bo'ldi. 5- avgustda revalyutsion armiya janubga yurish boshladi. Bundan maqsat Kaxtonni ishg'ol qilib uni o'ziga baza qili9sh edi. Szyansi viloyatining janubiy- sharqiy qismida xalq armiyasining yo'lini to'sgan kontrrevalyusion armiyaga qarshi jang bo'lib o'tdi.

Xalq armiyasi g'alaba qozondi, juda ko'p o'ljani qo'lga kiritdi. Ammo shu vaqt xalq armiyasida harbiy ishchi omma o'rtasidagi ish bilan bog'lab boorish zarurligi va Szyansi viloyatidagi dehqollar harakati bilan hamjihatlik qanchalik muhim ekanini tushunmas edilar. Shuning uchun ham janubga yurish vaqttida bu armiya qurollangan revalyutsion dehqonlar hisobiga revalyutsin qushinlar safini to'ldira olmadi. Oqibatda revalyutsion qushinlarning ko'p qismi xalok bo'ldi yoki Guandun viloyatining sharqiy qismidagi muvaffaqiyatsiz jangler vaqtda tarqalib ketdi va uning ozgina qismi sog' qoldi. Sog' qolgan o'ratlarning bir qismi Dun szyan rayonidagi dehqonlar armiyasiga kirdi. Bir qismi Chju De rahbarligada Guandun viloyatining shimoliga jo'nadi. Qo'zg'alon ko'targan xalq armiyasi mag'lubiyatga uchragan davrga o'rtoq Chju De Sanxeba pozitsiyalarini himoya qilib juda og'ir ahvolda qolda.

U 1700- 1800 ga yaqin revalyutsion soldatni to'pladi va ularga murojat qilib shunday dedi: “ Rossiyada revalyutsiya 1905- yil mag'lubiyatga uchraganidan keyin 1917- yil g'alaba qozondi hozir xitoy revalyutsiya mag'lubiyatga uchragan bo'lsa ham lekin biz ham o'z 1917-

yilimizga ega bo'lamiz. Kimki revalyutsiya g'alabasi uchun kurashaman desa menga ergashsin!" Bu chaqiriq ba'zi bir jangchilarning umidsizligi va shubhalariga barham berdi, hamda xitoy revalyutsiyasi uchun katta ahamiyatga ega bo'ldi.

1927- yil 7- avgustda Xitoy Komunistik partiyasining Markaziy kometiti favqulodda konferensiya chaqirib gomindan kontrevalyutsion gruppasi amalgam oshirayotgan ommaviy qirg'in siyosatga to'sqinlik qilish uchun qurolli kuchlarini ishga solish agrar revalyutsiyani avj ettirish yo'liga o'tishga qaror qildi. Konferensiyada kapitul yant Chen Du- syu rahbarligi jiddiy tanqit qilindi, shuningdek Xitoy Komunistik partiyasining rahbar organi qaytadan saylandi. Konferensiya tomom bo'lishi bilanoq o'rtoq Mao Szi- dun qo'zg'alon kutargan dehqonlar, ishchilar va shimolga yurish armiyasi otradlariga rahbarlik qilishi uchun Szyansi viloyatining g'arbiy qismidagi va Xunan viloyatining sharqiy qismidagi rayonlarga jo'nadi.

Xunan va Szyansi viloyatlari n ishchi dehqonlar revalyutsion armiyasi dushmanga qarshi kurash boshladilar. Bundan tashqari komunistlri Xubey viloyatining sharqiy qismida Xunane viloyatining markaziy va janubiy qismlarida guandun viloyatining sharqiy qismida Kantonda, Xaynan orolida shuningdek mamlakatning boshqa tomonlarida qo'zg'alonlari uyushtiar boshladilar. Shular qatorida Kantin qo'zg'alonini qayd qilib o'tish kerak bu yerda shahar xalq hukumati 3- kun yashadi.

Guandun vikoyatining Xaufin va Lufin uezdlari Xubey viloyatining Xuanan uezdida ham dehqonlar hokimiyat o'rnatdilar. Lekin o'sha vaqtlarda revalyutsion bazalarni mustahkamlash uchun hali sharoit tayyorlanmagani sababli ancha ustun bo'lgan dushman kuchlarining siquvi orqasida barcha xalq qo'zg'alonlarining mag'lubiyati turgan gap edi. Lekin shunga qaramay boshlangan qo'zg'alonlar davomida tuzilgan revalyutsio0n qurolli kuchlar har joyda ko'pincha yoki qisman saqlanib qola: bu qolgan kuchlarga to'g'ri rag'barlik qilgan qurolli kurash davom etar edi.

Szinganshan ikki viloyat ya'ni Szyansi va Xunan viloyatlari chegarasidagi Losyashan tog' tizmalari o'rtasida joylashgan. Bu yerning tabiy sharoitlari relfe kuchli dushmanga qarshi shiddatli revalyutsion kurashni davom ettirish uchun juda qulay edi. Ulug' revalyutsiyadan keyin o'rtoq Mao Sze- dun ishchi dehqon revalyutsion narmiyani birinchi galda o'zi bilan birga shu yerga olib kildi.

U 1927- yil oktabrdan to 1928- yil martgacha bu yerda partizanlar urushini uzluqsiz davom ettirdi. 1928- yil boshlarida Chju De, Chen Lin Beo Revalyutsion Armiyasining boshqa rahbarlari Guandun viloyatidan chikindilar hamda Xunan viloyatining janubiy qirmiga kirib, bu yerda qo'zg'alonchi dehqonlar bilan birlashdilar o'z otryatlarini to'ldirdilar. 1928- yil aprelda esa Szinganshanga keldilar va bu yerda Lao Sze- dun bilan qo'shildilar.

Bu ikki revalyutsion otryat ishchi dehqon Qizil Armiyasining asosi bo'lib qoldi. Chju De armiya komandiri Mao Sze- dun partiya vakili qilib tayinlandi. Shunday qilib xitoy Komunistik partiyasi rag'barlik qiladigan butunlay yangi tipdagi xalq qurolli kuchlari tuzila boshladi.

Guandun viloyatida boshlanib Yanszi daryosi yuborilgan va 1926- 1927- yilgacha davom etgan Shimolga yurish vaqtida urush harakatlari tufayli ben militaristlar Xitoyda hukumronlikni boy berdilar. Imperialistlar o'zlarining yangi malayi bo'lgan Chan Kay- shiga Nankinda komrodor va pomishchiklarning reaksion kuchlaridan iborat "milliy humat " ta'sis etishga yordam berdilar. Imperialistlar va feodallar tomonidan ishga solingan yangi gomindanni militaristlar ham eski militaristlar singari grajdanlar urushlarini beto'xtov davom ettirib turdilar Chan Kay- shi Shanxay kompradorlari bo'lgan moliya machnatlari yordami bilan Nankin hukumatiga boshchilik qildi.

O'z hokimiyatini mustahkamlash va dushmanlarini daf qilishi uchun Chan Kay- shi shanxay kompradorlari orqali har qanday mamlakat imperialistlari bilan ham aloqa bog'lay berdi. Buning natijasida Nankin reaksion hukumati vaqtincha mustahkamlanib turdi.

Nankin reaksion hokimiyatni vaqtincha mustahkamlanib ham biroq ko'pchilik aholining toqatini toq qiladigan qattiq ekspluatasiya va jabr zulumlar shuningdek har xil militaristlarning tinmay o'zaro jang qilishlari pirovardida bu hokimiyatning susayishiga va muqarrar halokatga uchrashiga sabab bo'ldi. Uning tayanchi va asosiy kuchlari faqat shaharlarda to'plangan: butun mamlakat buylab qishloq joylarda uchraydigan reaksiyaning mustahkam hukumronligini o'rnata olmagan edi. Dehqonlar revalyutsiya ta'sirida yer berishni qat'iy talab qildilar;ar o'z davolarida pomishchiklarga qarshi kurashda ortirgan avvalgi tajribalaridan foydalanar edi. Bularning hammasi mamlakatda revalyutsion harakatining kuchayib borishi uchun qulay sharoit yaratar edi.

1928-yil iyulda Xitoy Komunistik partiyasining VI syedi chaqirildi . VI syezdi 1927-yil revalyutsiyasining idan keyin Xitoy revalyutsiyasi avvalgidek o'z xususiyatlari bilan imperealizmga qarshi feodalizmga qarshi bo'lgan burjua demokratik revalyutsiya ekanini revalyutsiyaning harakatga keltiruvchi kuchlari sifatida ishchilar sinfi va dehqonlar o'rtasida ittifoq tuzilgan taqdirdagina g'alabaga erishishi mumkinligini ko'rsatdi . Shuningdek sezda revalyutsion to'liqinning susaygan vaqtincha bir xil ekanini ,uning yaqin orada yana avj olishini ,bu yangi rivojlanish arafasida navbatdagi vazifa xalq ommasini o'z tomonga tortish va kuch to'plash ekanini ko'rsatib o'tdi. 1927-yil qishida Mao Tsze-dun tuza boshlagan revalyutsion urush bu vazifalarni amalgam oshirishni ko'zladi shuning uchun ular Chay Kan –shinning kontrevolyutsion hukumronligi uchun eng katta xavf va butun mamlakat mehnatkashlari uchun juda katta umid tuldirdi.

Mamlakatda revolyutsion to'liqinning susayishi natijasida ,shuningdek dastlabki vaqtda Qizil armiyaning urush harakatlarining boshlang'ich juda katta qiyinchiliklar ro'y bergani uchun

revolyutsion kadrlarning bir qismi : “Qizil-bayroq qachongacha qo’lda tutib turilar ekan?” degan shubhalanishlar paydo bo’la boshladi. 1928-yil oktabrda Xunan Izyansi viloyati chegara rayonining partiya konferensiyasida Mao Tsze-dun shunday dedi: ” Hozirgi vaqtda kompradorlar ,tuxao va ishen lagirida ,shuningdek xalqaro burjuaziya lagerida davom etgan ittifoq va jangler tufayli Xitoydagi revolyutsion vaziyat rivojlanib bormoqda .shuning uchun kichik qizil rayonlarning uzoq vaqt yashashi shubhasizdir ,bundan tashqari ular tobora kengayadi, butun mamlakatni hokimiyatni qo’lga oladigan kunimizni yaqinlashtiradi”.

Mao Sezi – dunning nutqi Qizil armiya kadrlar o’rtasida ro’y bergan umidsizlik kayfiyatlariga barham beradi. Xitoy komunistik partiyasi III sezding qarorlari Qizil armiya jangchilariga ma’lum bo’lgandan keyin revolyutsiya q’alabasiga ishonch kuchaydi.

Qizil armiya brogan rayonlarda qizil hokimiyat o’rnatilgan joylarda keng xalq ommasi kompartiya rahbarligida agrar revolyutsiya o’tkazishga intildi. Agra revolyutsiya yerdan feodalizm usulida foydalanish sistemasibarham berish va qishloqda yangi munosabatlar o’rnatish lozim edi. Agra revolyutsiyaning mohiyati kambag’allar va o’rta dehqonlar birlashtishdan pomeshchiklarning hamma yerlari va mol –mulklarini musodora qilish ya’ni ularning ortiqcha yerlarini olib yersiz va oz yerli dehqonlarga, qishloqlarga yashagan soldatlar, ishchi hunarmandlarga taqsim qilishdan iborat. Komunistlar qishloqdagi barcha aholi tabaqalarining qaysi sinfga mansub bo’ganini aniqladilar va shu asosida dehqoncgilikning rivojlanishi va dehqonlarning o’z ishidagi g’ayratini oshirishni taminlaydigan yer taqsimlash tartibini belgiladilar.

1927-yil revolyutsiyaning mag’lubiyatidan keyin revolyutsion rivojlanish yo’lini yangi bir izga solish ya’ni ishning asosiy qismini shaharlardan qishloqlarga ko’chirish, Qizil armiya tuzish , qizillar hokimiyatini mustahkamlash ,yer islohati o’tkazish ,ommani kurashga boshlash va uyushtirish qishloqlarda kuch to’plash kerak edi. Shu bilan shaharlarda revolyutsiyani rivojlantirish uchun sharoit yaratish zarur edi.Xitoy komunistik partiyasining bunday siyosati tufayli juda og’ir sharoitda xitoy revolyutsiyasi kuchlari saqlanib qoldi, bu kuchlar rivojlanib bordi.

1927-yil ikkinchi yarmidan to 1930-yilning o’rtalariga 3 yil mobaynida yangi gomindanchi militaristlar o’rtsida etti yoki sakkiz marta o’zaro urush bo’lib o’tdi. Mao Sze-dunning aytgani keldi.

1929-yil Mao Sze –dun va Chju- de qo’mondonligidagi ishchi dehqon Qizil armiyaning 4 –korpusi Szyansi viloyatining janubiy qismidagi rayinga va Funszyan viloyatining g’arbiy qismini egalladi. Juyuzinda markaziy revolyutsion baza to’zildi.1930-yilga kelganda butun mamlakatda Qizil armiyada 60minggach kishi bo’lib, shulardan 30mingdan oshiq kishi Szyansi Markaziy rayonida edi.1930-yildan boshlab revolyutsion bazaning ta’sir doirasi Fusziyan

Anexuey, Xenan ,Shenesi , Gansu viloyatlariga Guandun viloyatiga qarashli Xaynan oroli va Xitoyning boshqa rayonlariga yoyildi.1930-yil yanvarda Mao sze-dun o'zining " Uchqundan alanga hosil bo'ladi" degan asarida shunday deb yozdi: yarim mustamlaka Xitoyda Qizil armiya partizan otryadlari va qizil rayonlar barpo qilinishi va o'sishi proletariyat rag'borligida olib borilgan dehqonlar kurashining oily formasi ,yarim mustamlaka mamlakat dehqonlari kurashining muqarrar natijasi va shubhasizdir, butun mamlakatda revolyutsion hujumni tezlatuvchi muhim omildir.

1930-yil gomindadagi har xil militarist gruppalar o'rtasida o'zaro yirik o'rishlar boshlandi. Bir tomondan Chan- Kayshi va ikkichi tomondan Fin Yuy- syan hamda Yan Si- shan o'rtasidagi ikki temir yo'l bo'ylab ya'ni Lunxay va Tyan szin Pukou temir yo'llari o'rtasida boshlangan jiddiy urush harakatlari 1930- yilning may oyidan to oktabr oyining oxirlarigacha davom etdi. Natijada ikkala tomondan 300 mingdan oshiq kishi o'ldi va yarador bo'ldi. Xitoy kommunistik partiyasining ayrim rahbarlari revolyutsion yuksalish boshlashiga etibor berib har xil joydagi ishchi va dehqonlarni darhol qurolli qo'zg'alon boshlashga chaqirdilar, butun mamlakat teritoriyasida umumiy qo'zg'alon uyushtirish va markaziy shaharlarni olishi uchun butun Xitoydagi Qizil Armiyani Chanshani egalladi va Xunan viloyatida xalq revolyutsion hukumatini tuzdi. Imperialist davlatlaridan madad olgan Xunan militaristlari Qizil Armiyaga kuchlari boricha qat'a hujum qildilar. Qizil armiya Chanshanda 10- kun turdi va pirovardida chikinishga majbur bo'ldi. 1930- yil sentabrda markaziy Qizil Armiya yana Chanshaga hujum qildi. Ammo dushman isteqkomlari qurib, qattiq jang qilishi va qattiq qarshilik qo'rsatishi sababli Qizil Armiya uchun uzoq vaqt qamalda turishi og'ir bo'ldi.

Ittifoqchi armiyalar brogan sari dushman armiyasiga yordam berishni kuchaytira boshladi. Mavjud viloyat Qizil armiya uchun noqulay edi. Mao Sze- dun Markaziy Qizil Armiyaga o'zini o'nglab olish va planli ravishda rivojlanish imkoniyatini berish maqsadida Chalin, Yusyan, Szian va boshqa uezdlarni egallash uchun o'z armiyasini ikkiga bo'lib, Chansha va markaziy shaharlarni olish fikridan voz kechish zarurligani Markaziy Qizil armiya komandirlariga sabr va chidam bilan ishontirdi.

Bir tamondan Chan Kay- shi va ikkichi tomondan Fin Yuy- syan va Tan Si- shan o'rtasida boshlangan urush 1930- yil oktabr oxirlarida tamom bo'ldi. Imperialistik davlatlar buyrug'iga amal qilgan Chan Kay- shi noyabrdan to avgustgacha o'z soldatlarini qatorasiga uch marta Markaziy Qizil Armiyaga qarshi hujumga boshladi. Mao Szin- dun markaziy qizil armiyaga shaxsan rahbarlik qildi va qizil armiyaga nisbatan kuchlari ikki yarim sakkiz va hatto to'qqiz barobar oshiq bo'lgan kontrrevolyutsion armiyalarni aldab ichkariga keltirar va so'zsiz tor- mor qilar edi. 1930- yil oxirlarida Chan Kay-shi markaziy Qizil Armiyani qurshab olishi uchun 100- mingga yaqin soldatdan iborat yetita diviziyasini oldinga surdi. Jang davomida Qizil

armiya bir yarim diviziyani butunlay yo'q qilib tashlab va bu Chan Kay- shi armiyasining bosh qo'mondonligini asir oldi.

1931-yil Chan Kay- shi markaziy qizil armiyani ikkinchi marta qurshab olish uchun Xe In- sin boshchiligidagi 100 ming soldatni ajratdi. Lekin bu jangda ham mag'lubiyatga uchradi. 30 mingdan ortiq kishi asir va 20 mingdan oshiq miltiq o'lja olindi. 1931- yil iyulda Chan Kay- shi Markaziy Xitoy armiyasini uchunchi marta o'rab olmoqchi bo'ldi. U o'z huzuridagi Germaniya, Yaponiya va Angliya harbiy kengashlariga tayanib o'zini bosh qo'mondon qilib tayinlaydi. U Qizil armiyaning Markaziy bazasiga uch tomondan hujum boshladi, ammo Chan Kay- shi bu safar ham mag'lubiyatga uchradi. Bu g'alabalar natijasida Qizil armiyaning kuchlari oshib bordi.

Yangi revalyutsion vaziyat yaqinlasha boshladi. Kontrrevalyutsiyaning uch hujum barbod bo'lgandan keyin gomindanning yuqori harbiy mansabdorlari yana Qizil armiyaga qarshi urushga jo'natishlaridan qo'rqa boshladilar. Ular Qizil armiyaga qarshi urush degan gap, u yerga brogan semiz kishilar ozib qoladi, ozg'inlar o'ladi der edilar. Shuning uchun Chan Kay- shi nutq so'zlab shunday dedi: “ Agar imperialistlar Xitoyni bosib olsa, biz erksiz qul bo'lib yashay olamiz, shu bilan jon saqlab qolamiz. Agar Xitoy kompartiyasidan halok bo'lsa, biz erksiz qul ham bo'la olmaymiz”⁶ u bu so'zlar uning reaksiyon mohayatini aks ettirdi, faqat xalq revalyutsiyasidan qutilishni ko'zlar, bevatan qul bo'lishni avzal ko'rdi.

---

⁶ Чан Кай- ши. Судьба Китайского Бонапарта. В. Воронцов. М. 1989.г. стр. 45

2. Ikkinchi jahon urushi arafasida Xitoyda siyosiy vaziyat

2.1. Yaponiya bosqinchilarining Xitoyga qurolli hujumi.

Birinchi jahon urushi vaqtida Yaponiya imperializmi qulay paytdan foydalanib xitoyda o'zi uchun foydali pozitsiyalarni qo'lga kiritdi. Urush tomom bo'lgandan keyin Xitoyda hukumronlik qilish uchun AQSH bilan Yaponiya o'rtasida kurash boshlandi. 1922- yili AQSH tashabbusi bilan chaqirilgan Vashington konferensiyada AQSH tashabbusi bilan chaqirilgan Belgiya, Buyuk Britaniya, Xitoy, Germaniya, Italiya, Yaponiya, Gollandiya, Portugalidan iborat to'qqiz davlat shartnomasi imzolandi. Vashington konferensiyasida maqsad xitoy masalasini hal qilish yoki bir nechta imperialistik davlatning Xitoyni birgalashib control qilishni tiklash, boshqacha qilib aytganda AQSHning Xitoy ustidan to'la control o'rnatish uchun sharoit tayyorlash edi.¹

1929- yil oxirida kapitalizmning jahon iqtisodiy krizisi boshlandi. Yapon militaristlari kapitalizmning jahon iqtisodiy krizisi boshlangandan keyin Angliya va AQSH birinchi galda o'z ichki ishlari bilan shug'ullanganini Xitoyga hukumronlik qilish uchun Yaponiyaga qarshi kurash bilan ishi yo'qligini payqadilar. Shuningdek ular Chan Kay- shining imperialistlar oldida tomomila taslim bo'lganini angliya va amerika imperialistlar bergan yordamga tayanib ichki kurash bilan revalyutsiyaga ishi dehqon Qizil armiyaga qarshi kurash Yaponiyaning Xitoyga bostirib kirishiga qurollik qarshikorsatishga botina olmaganini sezdi. Shuning uchun ham Yaponiya imperialistlari dastavval Shimoli sharqiy Xitoyga bostirib kirmoqchi, keyin asta-sekin butun Xitoy teritoriyasida bosqinchilik harakatlari olib bormoqchi bo'ldilar.

1931- yil 18- sentabrda Kvantun armiyasi deb atalgan armiya Xitoyni shimoliy sharqida joylashgan yapon qushinlari Shenyang shahrini bosib oldilar sentabr voqealari oldidan Chan Kay-shi Manchjuriyaga joylashgan barcha armiya qo'mondonliklarini har qanday qilib bo'lsa ham

yaponlar bilan to'nashmasliklari zarurligini ogohlantirdi. Yapon bosqinchilari Mukdenni olganlaridan keyin gomindan hukumati maxsus chiqarib Manchjuriyaning har xil punktlarida joylashgan barcha qo'shinlariga qarshilik kursatishni ta'qiqladi. Shuning uchun Yaponiya bosqinchi armiyasi Lyaonin ,Girin va Xeylunzyan viloyatlarini tez orada bosib oldi. 1932- yil yanvarda Yaponiya bosqinchi armiyasi Shanxayguanni va butun Manchnsuriyani egalladi. 1932- yil martda Yaponiya qo'g'irchoq Manchjou- go davlati tuzilganini e'lon qildi.

Chan Kay- shi harbiy harakatlarni kengaytirishini istamaganini, shuning uchun hozirchali bosqinchilarga zarba berish I tauchun o'z qo'shinlarini yubormagani chet el muxbirlariga aytdi. Qochoq Mangjou- go hukumati tuzilganini e'lon qilgandan keyin Yaponiya imperialistlari asta sekin Jexe, Xebe va Chaxar viloyatlariga siljidilar. 1933- yil martda butun Jexe viloyati bosib olindi. Yaponiya bosqinchi armiyasi Buyuk Xitoy devoir rayonidagi har xil punktlarni bosib olib o'z hujumini davom ettirdi. Gomindan hukumati Yaponiyaga taslim bo'lish siyosatini qo'lladi, bosqinchilarga qarshilik ko'rsatishni armiya va xalqqa man qildi. Chan Kay- shi Yaponiyaga qarshilik ko'rsatishni chaqirgan kishilarga o'lim jazosi berilajagini aytdi .1933-yil aprel, mayda Yaponiya bosqinchi armiyasi Xeby viloyatining sharqiy qismini va Chahar viloyatining

Shimoliy qismini bosib oldi. 1933-yil may oxirlarida Tanguda gomindan hukumatining vakillari Xeby viloyatining sharqiy qismini dimilitarizatsiya qilingan zona hisoblab ,urushni to'xtatish to'g'risidagi bitimga qo'l qo'yishdi. Xitoy qo'shinlari chekindilar va keyinchalik oldinga yurishlarini takrorlamadilar .

Yaponiya imperializmining ho'jumi Xitoydagi siyosiy vaziyatni tubdan o'zgartirdi. Yaponiya bosqinchiligiga qarshilik ko'rsatishni butun Xitoy xalqining hamma joylardagi talabi bo'lib qoldi. Butun mamlakatda ishchilar ,dehqonlar va studentlar Yaponiya bosqinchiligida qarshi harakat boshladilar .

Liyaosi viloyatining Yaponlarga qo'l bo'lishni istamagan aholisi Yapon bosqinchilariga qarshi birinchi bo'lib qurolli kurash boshladi.Manchjuriyada ni ishga solib 18 armiyaning turgan gomindan hukumati bo'yrug'iga buysunmagan "Aygotszyun" armiyasidagi bazi qismlar majburan chekingandan keyin yapon bosqinchilarining orqa tomonida partizanlar ko'rashi olib borishi uchun ko'ngilliyalar armiyasini tuzdilar Yaponiyaning bosqinchi armiyasi Lyaonin viloyatidan Xeylunzyan viloyatiga vaqtida Ma Chjan-shan qo'mondonligidagi Manchjuriya armiyasi bosqinchilarga qarshilik ko'rsata boshladi, butubXitoy xalqi bu armiyani qizg'in quvvatladi / Xitoy xalqining Yaponiyaga qarshi harakati kuchaygan davirda reaksion gomindan hukumatiga qarshi aktiv kurashga otlanganlar yolg'iz ishchilar va dehqonlarga emas edi. 1927- yil revolyutsiyadan chetlashgan mayda burjuaziyaning yuqori tabaqalari va milliy burjuaziya ham o'z pozitsiyasini o'zgartirib siyosatga birmuncha qiziq boshladi va gomindan hukumatining Yaponiya bosqinchilariga taslim bo'lishiga qarshi chiqa boshladi. Ayni vaqtda

gomindan lagerining o'zida ajralish ro'yberdi. Ilgari Szyansida Qizil armiyaga qarshi kurashgan 19 armiya Shanhayga ko'chirildi. Shanhayda va butun Xitoyda aholining Yaponiya bosqinchilariga qarshi kurashgani boshlagani 19 armiyaga katta ta'sir qildi.

1932-yil 28-yanvarda tun qorong'usida Yaponiya bosqinchilari to'satdan Shanhayga hulum qildi. Shanhay aholisining Yaponiyaga qarshi kayfiyatlari tsiriga berilgan. 19 armiya yaponiya bosqinchilariga qarshilk ko'rsata boshladi. Golindan hukumati barcha vositalar qarshiligining daf qilishga va uni Shanhaydan chiqarishga shu bilan Shanhay aholisini itoat qilishga urinib kurdi.

1931-yil 18-sentabr voqealaridan keyin Fin Yulsin ham yaponiyaga qarshilik kursatish tarafdori bo'lib qoldi. 1933-yil mayda u kompartiya qo'shinlari bilan birlashib Yaponiyaga zarba berish uchun Chjanszyakou Chahar- Suyyan birlashgan armiyasini tuzdilar va Yaponiyaga qarshilik ko'rsatish o'rinishi boshlanganini e'lon qildi.

Dastlab atigi bir necha ming kishidan iborat bo'lgan bu Yaponiyaga qarshilik ko'rsatishi armiyasi kompartiya o'tkazgan safarbar qilinishi va bu armiya safiga Manchjuriya ko'ngilli armiyasi qismlari va studentlarning qo'shilishi tufayli tez fursatdan 100 mingdan oshiq kishiga yetdi. 1933- yil may oxirlaridan to iyul o'rtalarigacha, ya'ni 50 kundan sal oshiq bir davrda bu armiya yo'qotilgan teritoriyaning bir qismini qaytarib oldi. Gomindan hukumati ajrtish va qo'rqitish siyosatidan ydalanib, Yaponiyaga qarshilik kursatish birlashgan armiyasini ichidan buzmoqchi bo'ldi. 1933-yil avgustda Fin Yuy –sin armiyasidan ketishdan majbur bo'ldi. Yaponiyaga qarshilik ko'rsatish birlashgan armiyasi hujumga bardosh qila olmadiva 1933-yil senyabrda Yaponiya bosqinchi armiyasi bilan bog'langan gomindanchilar tomonidan qirib tashlandi. Yaponiya bosqinchilari Xitoyga hujum qilgandan keyin, Xitoy Komunistik partiyasi birinchi galda Yaponiyaga qurolli qarshilik ko'rsatish shiorini o'rtaga tashladi va Manchjuriya aholisining partizanlar kurashiga aktiv qatnashib butun Xitoy xalqining Yaponiyaga qarshi harakatiga ahbarlik qildi.

19- armiya Shanhay aholisi bilan Yaponiyaga qarshilik kursata boshlagan vaqtda Xitoy komunistik partiyasi Shanhay ishchilari va studentlarini ko'ngilliy armiya tashkil etishga va janglarda qatnashish uchun frontga borishga chaqirdi:: komunistlar Yaponiyaga qarshilik ko'rsatish va vatanni qutqazish jamiyatini tikladilar, frontga yordam uyushtirdilar. 1933-yil yanvarda Xitoy ishchi dehqon Qizil armiyasi barcha Xitoy armiyalariga murojaat qilib urush harakatlarini to'xtatishga hamda quyidagi uch shart bilan sulh bitimiga, yani Qizil armiyaga qilinayotgan hujumni to'tatish, xalqqa demokratik huquqlar berilishini taminlash va Yaponiyaga qarshi birgalashib kurash olib boorish uchun xalqni qurollantirish uchun qo'l quyishga chaqirdi. Keyin Yaponiyaga qarshilik ko'rsatayotgan barcha Shimoli-Sharqiy otridlaridan Xitoy Komunistik partiyasi rahbarligida komunist Yan Szin –yuy boshchiligidagi birlashgan Shimoli-

Sharqiy armiya tuzildi bu armiya uzoq vaqt davommida Manchjuriyada yaponlarga qarshi partizanlar urushini olib bordi .

Biroq Chan Kay-shi “tashqi dushmanga qarshi kurash olib birish uchun birinchi galda mamlakat ichkarisida tartib o’rnatish kerak “deb xitoy xalqining jamoatchilik fikrini mensimadi. Shunday qilib u imperialistlar va feodallar kuchiga tayanib ,Xitoy Komunistik partiyasini yo’q qilishni ko’zlatdi. U Angliya va Amerika imperalistlardan katta qarz va ko’p qurol aslaha oldi..Germaniyadan fashist kallakesarlarni chaqirdi. O’z armiyasini ko’paytirishva o’zkillarini fashistlar tipidagi diktaturasini mustahkamlash uchun maslahatchilar , mmaxsus slujbalarning har xil instruktorlari va boshqa “instrutorlarni” bosqa mamlakatlardan reaksion harbiy doira va taklif etadi . Chan Kay –shi “bao – szya ”sistemasini qo’llandi,palitsiya otryadlarini tuzdi va barcha mamlakatlarning rayonlariga tulao va leshenlarning feodallik hukumronligini musstahkamladi . Shunday qilib u , urushni to’tatish tog’risida Shanhay shartnomasi imzolanib ko’pi bilan bir oy o’tgandan keyin yanada kattaroq ko’lamda to’rtinchi marta Qizil armiyani qo’rshab olish maqsadida barcha kontrrevolyutsion kuchlarni to’plash uchun sharoit yaratib , jiddiy tayyorgarlik ko’ra boshladi,

1932-yil iyunda Kay-shi 500 mingdan oshiq kishidan iborat kontrrevolyutsion armiyani safarbar qilib uni Xubey Xenan Anxug’y rayonlarida joylashgan Qizil armiya bazasi tomoniga boshladi . 1932-yilda iyuldan to oktabrgacha davom etgan janglar to’rtinchi kontrrevolyutsion hujumning birinchi etapi bo’ldi, Bu janglar favqulotda shiddatli o’tdi .Qizil armiya dushmanga qattiq zarbalar berdi.1933-yil yanvar fevralda Chan Kay-shi ishchi dehqon Qizil armiyasining grajdanlar urushini to’xtatish va birgalashib Yaponiyaga qarshilik ko’rsatish to’g’risidagi taklifini rad qildi. U Qizil armiyasiga qarshi to’rtinchi kontrrevolyutsion yurishning oxirgi etapini o’z foydasiga tamomlashni umid qilib o’z qo’shinlarini oldinga so’rdi va Guandun hamda Guansi militaristlari bilan birgalashib , bu kuchlarni Qizil armiya Markaziy bazasi ro’parasiga joylashtirdi.

Mao Sze –dunning maniver qilish tktikasidan foydalangan Markaziy Qizil armiya o’z harbiy kuchlaridan to’pladi va dast avval dushman armiyasining bir qia’q qildi, undan keyin esa boshqa qismlarni tormor qildi. Qizil armiyaning bu buyuk g’alabasidan keyin Fusziyan, Chjeszyan va Szyansi rayonlarida joylashgaan Qizil armiya Markaziy rayondagi Qizil armiyaga qo’shildi: Qizil armiya Markaziy bazasining ahamiyati ancha oshdi. Qizil armiya bazasini to’tinchi marta qamal qilish barbod bo’lgandan keyin Chan Kay-shi Yaponiyaga taslim bo’lish siyosatini davom ettirdi va beshinchi qamalga aktiv tayyorlandi. U Nanchanda tuzgan dala shtabi fashistlik zuravonligining oliy organiga aylandi.

Chan Kay –shi Lushanda ofitserlar kursi ochildi va ofitserlar o’rtasida shaxsan o’zi fashistlar “ nazariyalarini “ propaganda qilish bilan shug’illandi, ularni kompartiyada qarshi

kurashda qo'paruvchilik ishlari va xoinlikka o'rnatdi. Shu davrda fashist elementlari o'z faoliyatlashtirdilar natijada ko'p kommunistlar va Yaponiyaga qarshilik ko'rsatish tarafdorlari o'ldirildi va bedarak bo'lib ketdi. Xatto grajdanlar urushi davrida davom etirishga va mustabit davlatga qarshi chiquvchi Sun Sin – lin va Lu Sin singari ma'daniy revolyutsiya demokratik arboblari ham Chan Kay –shiyalar razvetkasi tomonidan ko'zatib turildi va zarbaga uchradi.

Yarim yildan oshiq vaqt puxta tayyorgarlik ko'rgandan keyin 1933- yil oktabrda Chan Kay –shi yana milliondan oshiq kishidan tuzilgan reaksion armiyasini urushga boshladi. Qizil armiyaning hamma bazalariga bir yula hujum qilib , misli ko'rilmagan hamda Qizil armiyani beshincha marta o'rab ola boshladi

U saralangan yaxshi qo'rollangan 500ming soldat bilan Qizil armiyaning Markaziy bazasig ahujum qildi . Xitoy kommunistik partiyasining ilgari Shanhayda joylashgan Muvaqqat Markaziy komuniteti Qizil armiyaning Markaziy bazasi rayoniga ko'chdi ,chunki uning Shanhayga qolish mumkin emas edi . Xitoy Kommunistik partiyasining Qizil armiya Markaziy bazasiga ko'chgan Muvaqqat Markaziy Komiteti Mao Sze –dunning Qizil armiyaga rahbarlik qilishdan bo'shatib hatoga yo'l qo'ydi. BULardan tashqari Xitoy Kommunistik partiyasining Muvaqqat Markaziy Kometeti harbiy va taktik xatolarga ham yo'l qo'ydi, natijada o'tmishda dushman ustidan to'rt marta g'alaba qozongan Qizil armiya endi dushman qamalini yorib o'ta olmadi.

Reaksion gomindan gruppasi Yaponiyaga bo'ysunish va Qizil armiyaga qarshi kurash olib borish kabi xoinlik siyosatiga qat'iy amal qilib turgan bir sharoitda ishchi dehqon Qizil armiyasining gomindan qo'shinlari qamalini yorib o'tish vaYaponiyaga qarshi kurash olib boorish uchun shimolga yurish revolyutsion harakatni kuchaytirdi.

1934-yil oktabrda Markaziy Qizil armiya Fuszyan viloyatining g'arbiy qismi rayoni va Szyansi viloyatining janubiy qismidan 12.5ming km masofada jahon tarixida misli ko'rinmagan buyuk yurishga otlandi. Markaziy Qizil armiya 11 viloyatdan ya'ni : Fuszyan , Szyansi, Guandun , Xunan , Guansi , Guychjou , Schuan , Yunnan, Skan , Gansu , Shensiviloyatlaridan o'tdi.U o'zini taqib qilgan va o'rab olgan dushmanni tormor qildi abadiy qor bilan qoplangan baland tog'lardan oshib odamsiz cho'llardan o'tdi va oxiri 1935-yil oktabrda g'alabaga erishib Shensi viloyatining shimoliy qismida joylashgan revolyutsion bazaga etib keldi.

Markaziy Qizil armiya buyuk yurushga chiqqan bir davrda Shensi viloyatining shimoliy qismida joylashgan Lyu Chji – dan qo'mondoligidagi Qizil armiya qismlaridan tashqari mamlakatning barcha boshqa rayonlardagi Qizil armiya qismlari strageygik joylarni almashtirish uchun birin ketin avvalgi bazalaridan keta boshladilar . Xunan Szyansi viloyatlari chegarasida joylashgan Jen Bi –shi boshchiligidagi Qizil armiya qamaldan chiqib joyni

almashtira boshladi va 1934-yil oktabrda Guychjou viloyatining sharqiy qismida Xe Lun qo'mondonligidagi sharqiy qismida Qizil armiya qismiga qo'shildi. Xunan – Xuby – Guychjou viloyatlari chegarasida birgalashib revalyutsion baza tuzdi.

1935- yil martda Syuy- Sin- syan qo'nomdonligidagi Qizil armiya Schuan- Shense viloyatlari chegarasidagi avvalgi bazasidan Schuan – Sikan chegaralariga ko'cha boshladi va 1935- yil iyunda Schuan viloyatining g'arbiy qismida Markaziy Qizil armiyaga qushildi. U 1936- yil iyunda Schuan viloyatining g'arbiy qismida Markaziy Qizil armiyaga qushildi. U 1936- yil iyunda Sikan viloyatining shimoliy- sharqiy qismida Xunan, Xubey, Sichuan, Guechjou rayonlaridan kelgan Qizil armiya bilan yana 1936- yil oktabrda bu ikkala Qizil armiya qismi Shensi viloyatining shimoliy qismiga kelib Markaziy Qizil armiyaga qushildi.

Buyuk yurish vaqtida 1935- yil yanvarda Szun shahrida Xitoy Komunistik partiyasi markaziy kometiti siyosiy byurosining 1 kengaytilgan majlisi yig'ildi. Bu majlisda beshinchi qamal davrida Chan Kay- shiga qarshi kurashda yo'l quyilgan harbiy xatolar tanqidiy ko'z bilan muhokama qilindi, partiya Mao Szi- dun tomonidan o'rtaga quyilgan asosiy fikrlarning to'g'ri ekanini etirof etdi. Bu esa Xitoy Komunistik partiyasi va Xitoy revalyutsiyasi mashg'ur markschi – lelinchi arbob o'rtoq Mao Szi- dunning bevosita rahbarligidagi rivojlana boshladi. Bu esa revalyutsiyasi g'alabasida hal qiluvchi rol o'ynaydi.

Can Kay- shi Yaponiyaga taslim bo'lgan va Qizil armiyaning hujumi davom etib turgan bir sharoitda Yaponiya imperializmi surbetligani oshirib bordi. Endi uning bosqinchilik doirasi shimoliy- sharqiy viloyat bilan cheklanmadi. Bu Yaponiya imperializmi butun Xitoyni o'z mustamlakasi qilmoqchi bo'ldi. 1934- yil aprelda Yaponiya hukumati Yaponiyani sharqiy Osiyoning hukumdori va Xitoyning himoyachisi deb hammaga e'lon qildi. 1934- yil mayda gomindan hukumati vakillari va Yaponiya vakillari o'rtasida yashirin muzokoralar bo'lib o'tdi, bu muzokoralarda Xitoyda Yaponiyaga qarshi harakatni tuhratishga doir masalalar muhokama qilindi.

Bulardan tashqari 1934- yil 1- iyundan boshlab shimoliy Xitoy bilan Manchjou- go o'rtasida temir yo'l va pochta aloqasini ochish, Buyuk xitoy devoridan o'tadigan joylarda qaravulxonolar quyishga qaror qilindi. 1935- yil boshlaridan gomindan hukumati Yaponiya tashqi ishlar miniistri Xirota tomonidan boshlangan “ Xitoy- Yaponiya iqtisodiy hamkorligi to'g'risida “ hamda “ Xitoy va Yaponiya o'rtasida do'stlik munosabatlari to'g'risida “ gi diplomatik muzokorolarni o'zoq vaqtgacha davom ettirdi. Bu muzokorolardan keyin gomindan hukumati Xitoyda Yaponiyaga qarshi xalq harakatini to'htatish to'g'risida buyrug' e'lon qildi. Can Kay- shi nutq so'zlab Xitoy bilan Yaponiya o'rtasida hamkorlik qilish zarurligiga iqrar bo'ldi, bu hamkorlikni ikkala davlat o'rtasidagi normal munosabatlarni tiklashdan boshlab yuborish kerakligini ko'rsatdi. Holbuki Xitoy bilan Yaponiya o'rtasidagi do'stona

munosabatlar to'g'risida diplomatic muzokoralar bilgilangan bir vaqtda Yaponiyaning Kvantun armiyasi Chakan viloyatining shaqiy qismini egalladi.

Muzakoralar natijasida imzolangan shartnomada Xitoy o'z qo'shinlarini Chakar viloyatining sharqiy qismiga joylashtirmaslikka rozi bo'ldi. 1935-yil mayda Xebey viloyatining sharqiy qismida dehqonlar Yaponiya bosqinchiligiga qarshi qo'zg'alon ko'tardilar . Yapon bosqinchi armiya boshliqlari guyo xitoy hukumati dehqonlarining qo'rollanishga yordam berish bilan , urush harakatlarini to'xtatish to'g'risida Tanguda tuzilgan bitimni buzayotir degan bahona bilan birga o'z kuchlarini namoyish qilish uchun ko'p qo'shinlarni Ichki Xitoyga yubordi. 1935-yiliyunda lomindan hukumati qoshidagi harbiy kometetPekin bo'limining ma'ssul hodimi Xe In –sin va Yaponiya bosqinchi armiyasi Shimoliy Xitoy gornizoni ning qo'mondoni Umedzu yashirin bitim tuzdilar ,bu bitimga muvofiq,

Xitoy o'z mustaqilligidan ajralganligiga sharmandalarcha rozi bo'ldi . 1935-yil noyabrda Yapon bosqinchilari Xebey viloyatining Tunsiyan uezdida “Komunistlarga qarshi mudofaa bo'yicha Sharqiy Xebey avtonom hkumati” degan nom bilan qo'g'irchoq hukumati e'lon qilish to'g'risida gomindanchi Xoin Un Ju-gen orqali fitna uyushtira boshladilar.gomindanhukumati Yapon bosqinchilari belgilangan “Shimoliy Xitoyni boshqarish hususiyatlarga “ asoslanib harbiy kometetning mavjud Pekin bo'limini va Chjroiya yuani tomonidan Pekinda ta'sis etilgan harbiy kometeti filialini va siyosiy kometetini tarqatib yuborishicha Pekinda Xebey –Chahar siyosiy soveti tuzishga qaror qildi.

Bu voqealar Xitoy xalqini davlatning qanday xavf ostida qolganini uylab ko'rishga majbur etdi. Yaponiyaga qarshi harakatni o'z vatanlarini qo'tqazish uchun boshlagan harakatni yanada ko'chaytirdi. Xitoy Komunistik partiyasi millat oldidagi xavfning oshib borganini ko'rib , Qizil armiyaning Buyuk yurushi davrida 1935-yil 1-avgustda vatanni qo'tqazish uchun barcha vatandoshlarni Yaponiyaga qarshi ko'rashga chaqirib mktub yozdi. Bu maktubda kompartiya grajdanlar urshini to'xtatishga Yaponiyaga qarshi kurash va vatanni qo'tqazish kabi muqaddas ish uchun mamlakatning barcha kuchlarini bir joyga to'plashga chaqirdi .

Kompartiya o'zining Yaponiyaga qarshi vatanni qo'tqazish uchun ko'rash olib borishni istagan hamma partiyalar , gruppalar , tashkilotlar shuningdek barcha mhaliy harbiy siyosiy tashkilotlar bilan darhol muzakoralar boshlashga vatanni qo'tqazish bo'yicha vaqtli rahbar organ sifatida milliy mudofaa hukumatini ular bilan birgalashib tuzishga tayyor ekanini e'lon qildi. Bulardan tashqari kompartiya Yaponiyaga qarshi kurashni istagan barcha otratlardan birlashgan armiya tuzishning va milliy mudofaa hukumati rahbarligida uning bosh shtabini tuzishni taklif etdi. Bu e'lon qilingan manefistni butun Xitoy xalqi qizg'in quvatladi, oqibatda Shanxayda vatanni qutqazish buyicha har xil jamiyatlar tashkil qilindi, ularning ishiga

aholining har xil tabaqalari qatnashdi. 1935- yil oxirlarida Shanxay aholisining bu taqbaqalari vatanni qutqazish uyushmasi tuzildi.

Sharqiy Xebeyda qo'g'irchoq hukumat paydo bo'lganidan keyin Pekin studentlari Shimoliy Xitoyda ro'y bergan juda vafli vaziyatni etiborga olib Yaponiya bosqinchiligiga qarshi gomindan hukumatining xoinlik siyosatiga qarshi kurashga otlandi.

1935-yil 9- dekabrda Pekindagi oliy o'quv yurtlarining 10 mingdan oshiq studentlari va o'rta maktab o'quvchilari katta namoish uyushtirdilar. Ular "yo'qolsin kommunistlarga qarshi mudofaa qilish avtonom hukumati", "Grajdanlar urush to'xtatilsin hamma tashqi dushmanga qarshi kurashganlar", "Yo'qolsin Yaponiya imperializmi" degan shiorlar bilan maydonga chiqdilar. Reaksion gomindan to'dasi student yoshlarining vatanparvarlik harakatiga kishilarni qamoqqa olish va o'ldirish bilan javob berdi, ammo vatanparvarlik harakati bostirilmadi, balki aksincha yanada keng ko'lamda kuchayib bordi. 1935- yil 16- dekabrda Xebey Chakar siyosiy sovetini ta'sis etish kunini kechiktirishga majbur bo'ldilar.

Pekin studenlarining vatanparvarlik harakati 1935- yil 9 va 16- dekablarda gomindan hukumati va Yapon bosqinchilarining birlashgan terrorga asoslangan hokimiyatga zarba berdi, bu harakatga butun mamlakatdagi Xitoy xalqi qo'shildi.

Mamlakatning katta shaharlardagi student yoshlar ommaviy namoyishga chiqdilar. Pekin va Tyanzsin tashkilotlarining studentlari katta agitasiya- propaganda otryati tuzib janubga yurish uyushtirdilar, shuningdek qishloqlarda borib keng dehqonlar ommasi bilan birlashdilar. Bulardan tashqari ular kompartiya rahbarligada milliy ozodlik avangardlarni tuzdilar. Yangi revalyutsion yuksalis butun mamlakatga yoyildi.

Qizil armiyaning Buyuk yurishi Shensi viloyatining shimoliy qismiga yetgandan kryin 1935-yil 25-dekabrda Xitoy Komunistik partiyasi Markaxiy kometeti Vayaobaoda kengash o'tkazib , yaponiyaga qarshi yagona milliy front taktikasini amalgam oshirishga qaror qildi. Bu kengashdan keyin Mao Sze –dun yaponiya bosqinchisini Xitoy xalqining yashab turishiga xatarli ekanini shuning uchun Xitoydagi barcha sinflar va barcha siyosiy partiyalar oldiga "Nima qilish kerak" degan masala qo'yilganini partiyaning hamma a'zolariga tushuntirdi. Ishchilar , dehqonlar va mayda burjuaziya hamma ham Yaponiyaga qarshilik ko'rsatishni talab qildi ,ishchilar va dehqonlar esa Xitoy revolyutsiyasining Hal qiluvchi kuchiga aylandi. Milliy burjuaziya 1924-1927-yillardagi revolyutsiyaga qatnashdi, lekin keyinchalik revolyutsiyaning kuchayib ketganidan qo'rqib , millatning dushmanlari tomoniga o'tdi. Ammo bu burjuaziya o'z ittifoqchisi bo'lgan ishchilar sinfidan chetlani va pomishchiklarga komporodorlarga yaqinlashib hech narsaga erishmadi , faqat milliy sanoat va savdo barbot bo'ldi xolos. Shuning uchun ush vaqtdagi vaziyat milliy burjuaziya Yaponiyaga qarshi kurash qatnashish yoki betaraf qolishigina mumkin edi. Mao Sze-dun Xitoy komunistik partiyasining hozirgi davrdagi vazifasi

Qizil armiya harakatini butun mamlakatdagi ishchilar sinfi dehqonlar , studentlar mayda burjuaziya va milliy burjiaziya harakatlari bilan birlashtirib yagona milliy revolyutsion front tuzishdan iborat ekanini ochiq ko'rsatib berdi.

1935-yildan boshlab Xitoy Komunistik partiyasi Mao Sze-dun rahbarligida Yaponiyaga qarshi yagona milliy front tashkil qilish uchun katta ish qildi. Butun xalq Yaponiyaga qarshilik ko'rsatish va vatanni qo'tqazishga otlangan Xitoy komunistlarining pozitsiyasini qo'llab quvvatladi, shuning uchun aholining hamma tabaqalarida gomindan hukumronligidagi barcha rayonlarda Yaponiyaga qarshilik ko'rsatish va vatanini qo'tqarish harakati tez rivojlana boshladi.

Hatto gomindanning guansu gunandun militaristlar ham 1938-yil iyunda Yaponiyaga qarshi kurash hamda vatanni qo'tqazish bayrog'I ostida birlashdilar va Chan Kay-shiga qarshi chiqdilar 1936-yil avgustda Yaponiyaning bosqinchi armiyasi Manchjou – Go qo'g'irchoq hukumati armiyasi bilan birga Suyuanni bosib olish operatsiyalarini boshladi.1936- yil yoyabrda suyunda joylashgan xitoy armiyasi xotoyliklarga zarba berdi va Baylinmtaoni ozod qildi, buning uchun butun xitoy xalqi qizg'in minnatdorligani bildirdi.

Shimoliy Xitoyda yaponiya bosqinchiliganing kuchayib borgani Xitoydagi Angliya Amerika imperialistlari manfaatlariga halak yetqazdi. Shuning uchun Angliya va AQSH bilan sekin munosabatda bo'lgan Chan Kay- shi to'dasi Angliya vaAQSH topshirig'i bilan o'zining Yaponiyaga nisbatan o'z pozitsiyasini o'zgartirish kerak edi. Birlashish va mamlakatni qutqazishga intilgan Xitoy komunistik partiyasi Yaponiyaga qarshilik kursatish siyosatini amalgam oshirayotgan Qizil armiya dushman qurshovini yorib o'tish maqsadida 1936- yil fevralda Shensi viloyatining shimoliy qismidan sharqqa yurishni boshladi. Xuanxe daryosini kechdi va Shansi viloyatiga o'tdi.

1936- yil mayda qizil armiya Shansida g'alaba qozondi, keyin Shansi viloyatining shimoliy qismiga qaytib, sulh muzokaralarini boshlash gomindan bilan kompartiya o'rtasidagi grajdanlar urushni to'xtatish va barcha quchlarni yif'ib Yaponiyaga qarshi kurashish to'risidagi chaqirig'ini tepegraf orqali e'lon qildi. 1936- yil avgustda kompartiya gomindanga yana xat yuborib, Yaponiyaga qarshi yagona milliy front ochish va ikki partiyani yana birlashtirishga tayyorgallik ko'rish haqidagi o'z fikrini ifoda qildi.

Yaponiya bosqinchiligi kuchayib brogan, Chan Kay- shi o'z reaksion siyosatidan yani tashqi dushmanga taslim bo'lish va mamlakat ichida progressiv kuchlarini bostirish siyosatidan voz kechmadan bir sharoitda shimoliy- sharqiy armiyaning Shensi Gansu Nansu rayonlarini ozod qilishga qarshi hujumga yuborilgan yosh ofesirlari bu faktorlar ta'siriga berdilar Qizil armiyaning dushman armiyasidan olingan asirlar bilan sekin muomila qilganini eshitdilar birlashish va mamlakatni qutqazish tog'risida Xitoy komunistik partiyasining chaqirig'ini

qabul qildilar Qizil armiyaning grajdanlar urushni to'xyatish va Yaponiyaga qarshi kurashni uyushtirish to'g'risidagi taklifiga qo'shildilar.

1936- yik dekabr boshlarida Chan Kay- shi shimoliy sharqiy armiya va 17 tomon armiyaning ozod qilingan rayonga hujumini tezlashtirish maqsadida Sianga kelda. 9 dekabr voqialari yilligada shimoli g'arbdagi o'n minglab studentlar vatanni qutqazish shimoliy g'arb uyushmasi rahbarligida namoyishga chiqib, grajdanlar urushni tuxtatish va Yaponiyaga qarshi kurash uyushtirishni talab qildilar. Chan Kay- shi namoyishchilarni otish to'g'risida Chjan Syu- yan va Yan Xuchen keng xalq ommasi va o'zlariga buysungan harbiy qisimlarning tazyiqi ostida Chan Kay- shini qamoqqa oldilar va uni reaksiyon siyosatdan tashqi dushmanga taslim bo'lish hamda mamlakatda ommaviy qirg'in siyosatdan voz kechishga majbur qildilar.⁷

Suan voqealaridan keyin Van Szin- vey va Xe Sn Sin boshchiligidagi Yaponiya tarafdori bo'lgan to'da voqialari nankin gomindan hukumatiga 'z qo'lariga oldilar. Chan Kay- shi qanday hukumronlik vaziyatiga ega bo'lsa ular ham shunday vaziyatni qolga kiritmoqchi bo'ldilar. Sianga hujumiga tayyorlanib, buning uchun qo'shinlarni kuchirishga va oliy qo'mondonlik sostavini almashtirishga shoshildilar. Yaponiya imperializmi bu voqeadan foydalanib o'z faoliyatini aktivlashtirdi va ro'y bergan ahvolni hal qilish uchun qurol kuchi qo'llanishiga chaqirib Yaponiya tarafdori bo'lgan to'dani gij- gijladi.

Komunistlar mavjud sharoitda dastavval Sian masalasini tinch yo'l bilan hal qilgandan keyingina Yaponiya imperializmi bosqinchiligiga zarba berish mumkin degan fikrda edilar. Yaponiya bosqinchilari kirdikorining oldini olish va Xitoyni milliy falokatdan qutqazish uchun Chan Syue- lyan va Yan Xu- chen bilan muzokora olib borib, uni Chan Kay- shini ozod qilishga ko'ndirish har qanday yo'l bilan bo'lsa ham ikki tomonni yashatirish maqsadida kompartiya maxsus o'z vakilini Sianga yubordi. Komunistlar bilan birga Yaponiyaga qarshi kurash sharoitlarini qabul qilishga majbur bo'lgandan keyin Can Kay- shi ozod qilindi va Nankinda qaytdi. Chan Kay- shi o'z niyatidan qaytishga to'g'ri kelgan bo'lsa ham u Chjan myanni qamoqqa olish va Yan Xu- chenni ishdan chitlatishi lozim edi, ammo shimoliy- sharqiy armiya va 17 tomon armiyasini qayta qurayotib u suniy ravishda ba'zi bir qinchiliklar to'g'dirdi.

Lekin jamoachilik fikri ta'sirida u ahir o'z reaksiyon siyosatini birmuncha vaqt o'zgartirib turishga va ozod qilingan rayonga hujumini to'xtatishga majbur bo'ldi. Xitoy Komunistik partiyasining amaliy siyosati tufayli mamlakatda osoyishtalik o'rnatildi oniyaga nqarshi yagona milliy front tuzish uchun zamin yaratdi.

---

⁷ Г.А. Хидоятлов. Х.Г. Гуламов. Всемирная история новейшей период. Европа и США после второй мировой войны. Т.1999г. стр 241- 242.

2.2. Yaponiyaga qarshi umumxalq urushining boshlanishi.

1937- yil 7- iyulda Yaponiya bosqinchi qismlari Lugousyao atrofida manevr qildilar va guyo bir soldat yo'qolganini, uni topish uchun shaharda tintuv o'tqazish zarurligini bahona qilib Yuanpin shahrida bostirib kirdi. Yuanpin garnizoni yaponlarning yo'lini dadil to'sdi. Shundan keyin Yaponiya bosqinchi armiyasi shaharni artilleriya o'tiga tutdi.

Yuanpin garnizoni yaponiyaga nafrat bilan qarab umumxalq ta'sirida gomindan hukumatining talabani minsimay, yaponlarga qattiq qarshilik kursatdi. Gomindan hukumati bu

nizoni ahamiyatsiz qilib ko'rsatmoqchi bo'lib, yapon bosqinchilari bilan muzokara boshladi. Yapon bosqinchilari esa muzokara davom etayotgan fursatdan foydalanib, shoshilinch ravishda yordamchi kuchlar keltirdilar va iyul oxirlarida to'satdan Pekin va Tyanszinni bosib oldilar hamda Suyyuan, Shansi, Xenan va Shandunga hujumlarini davom ettirdilar.⁸

1937- yil 13- avgustda yapon bosqinchi armiyasi Shanxayga hujum qildi. Gomindan hukumati bu voqealardan keyingina nima bo'layotganligini payqay oldi va urush e'lon qilishga majbur bo'ldi. Yapon bosqinchilariga qarshi umum milliy urush shunday boshlandi. Usha vaqtdan xalqaro ahvolning uchta xususiyati bor edi.

1. Yaponiya imperializmi xitoy xalqining ashaddiy dushmani edi. Yaponiya uni yashindek tizlik bilan bosib olmoqchi bo'ldi, Xitoyda ozodlik uchun urush boshlangandan buyon yapon bosqinchilari bir tomondan harbiy kuch bilan hujum qilib bordilar, ikkinchi tomondan tinch yo'l bilan gomindan hukumaqtini taslim bo'lishiga kundirmoqchi bo'ldilar.

2. Sobiq Sovet Ittifoqi o'zining Xitoy xalqiga do'st ekanini tursatdi. Gomindan hukumati o'zining savetlarifa qarshi siyosatini hamisha davom ettirib tursada Shenyan voqealardan keyinroq Sovet Ittifoqi Xitoyga yordam berib turishni taklif qildi. Xitoyda ozodlik uchun urush boshlanganda avgustning oxirin o'n kunligida Sobiq Sovet Ittifoqi bir- biriga hujum qilmaslik to'g'risida Xitoy bilan sharnoma imzoladi va shu bilan Xitoyga katta ma'naviy yordam berdi. Shundan keyin Xitoyga shimoli- g'rb afto mashina yo'li orqali moddiy resuslar yuborila boshladi. Bundan tashqari sovet harbiy ko'ngilli uchuvchilar Xitoyga yordam berishini istab Xitoyga ozodlik urushiga qatnashdilar. Ularning aksariyati Xitoy xalqini ozod qilish uchun o'zlarini qurbon qildi.

3. Anliya va Amerika imperialistlari ikki xil pozitsiya qulladilar, bir tomonidan ular o'zlarining Xitoydagi alohida huquqlarini yo'qotishni istadilar, ikkinchi tomonidan xitoy xalqining yuksalib borayotgan kuchidan qo'rqdilar. Angliya, Amerika imperialistlari Yaponiya bilan Xitoy bir- birini kuchsizlantirishni istadilar, shuningdek urush olovi Sobiq Sovet Ittifoqiga ham o'tadi deb umid qildilar.⁹ Imperialistlar qurol asloha sotib daromad olganlaridan tashqari, Yaponiyani qurol asloha va harbiy materiallar bilan to'qtovsiz ta'min qilib Gomindan hukumatini Yaponiyaga taslim bo'lishiga majbur qilib, Xitoyga nisbatan hoinlik qilishga tayyorgarlik qildilar. Xitoydagi ichki ahvolining ham uch xususiyati bor edi.

---

⁸ В.В. Александров. Новейшая история стран Европы и Америки 1918- 1945г. М. 1986. стр. 50- 51.

⁹ В.В. Александров. Новейшая история стран Европы и Америки 1918- 195 г. М. 1986. стр. 122.

1. Xitoy xalqi yapon bosqinchlariga zarb berdi, Yaponiyaga qarshi qattiq kurashdi. Xitoy komunis partiyasi xitoy xalqining yapon bosqinchlariga qarshi ozodlik urushiga chinakam rahbar bo'ldi. Ishchilar sinfi va dehqonlar ozodlik urushining asosiy kuchi bo'ldi. Shahar mayda burjuaziyasi va milliy burjuaziya ham Yaponiyaga qarshi kurash lageriga qo'shildi.

2. Ammo yirik pomschiklar va yirik burjuaziyaning bir qismi hoinlik qildi. Ozodlik urushi boshlangandan keyin ko'p o'tmay gomindanning Vanszinbeychilar to'dasi Yaponiyaga taslim bo'ldi.

3. Chan Kay- shi Yaponiyaga qarshi kurash tarafdorlariga qarshi ko'p yillar davomida kurashib kelgan maslaxdoshlari bilan birga Xitoy Komunistik partiyasini yo'q qilishga urindi. Chunki Yaponiya imperializmi daxshat bilan Xitoyga bostirib kirib pomeschiklar va burjuaziya mulkini xavf ostida qoldirgani, shuningdek Xitoy xalqining tazyiqi bilan Chan Kay- shi Yaponiyaga qarshi kurash boshladi. Biroq u Yaponiya qarshi ozodlik urushini olib borish uchun zarur bo'lgan chinaqam demakratin revalyutsion o'zgarishlarni to'xtatishga urindi. Chan Kay-shi demakratic kuchlar rivojlanishining oldini olishga Xitoy komunistik partiyasi ta'sirining kuchayishiga to'sqinlik qilishga o'rindi, bu yo'lda Xitoy ayrim kishilarni yashirin ravishda o'ldirishdan ham qaytmadi, Yapon bosqinchilari ham kompartiya va xalq kuchlarini qirib tashlaydi ,deb umid qildi.

Pekin va Tyantszin taslim bo'la boshlagach gomindan hukumati xalq ommasini Yaponiyaga qarshi kurashga qatnashtirishni mutloq istamadi. U urushni bir tomonlama xalqsiz davom ettirishni xoxladi, bu oqibatidagi gomindan qo'shinlari to'xtovsiz chekinib bordi. Xitoyning shimolida Chjanszyakou ,Baodin , Tayyuen, Szinan va shu kabi mamlakatning boshqa muhim shaharlari birin ketin Yaponlar qo'liga o'ta boshladi. Yapon bosqinchilari guyo kimsasiz bo'liqda borayotgandek to'xtovsiz oldinga qarab siljir edilar.

1938-yilmartgacha Yapon bosqinchilari Shansi viloyatidan FInginduni , Xenanda – Ruydeni , xandunda – Szaochjuanni yaniShimoliy Xitoydagi deyarli hamma rayonlarni bosib oldilar. Shanhay frontida urush harakatlari boshlanganda Chan Kay-shi o'z qo'shinlarini frontdan olib ketdi va shu bilan Yaponiyaga qarshi ozodlik urushishiga qatnashishga intilgan boshqa qo'shinlarning halok bo'lishiga yo'l ochib berdi. 1937-yil noyabrda Shanhay fronti yorib o'tildi. Ya'na 1937-yil dekabrda Nankin taslim bo'ldi. 1938-yil mayda gomindan qo'shinlari Syuychjoudan Ulan tomoniga chekindilar ,toboro ko'proq bostirib kelayotgan yapon bosqinchilarini to'xtatish uchun Chan Kay –shi Kayfindan g'arbga yaqin va Chjen yajoudan sharqqa yaqin Xuanxe daryosida dambani portlatish to'g'risida bo'yruc berdi, buning oqibatida keyin10-yildan oshiq vaqt ichida Xenan viloyatining sharqiy qismidagi 20dan uezd aholisi ko'pgina qiyinchiliklarni ko'rdi. 1938-yil iyunda Yanszi dayrosidagi Madan qo'rg'oni tashlab chiqildi.

1938-yil oktabrda Kanton va Uxan taslim bo'ldi . Faqat uch oy davomida 1938-yil avgustdan to noyabrgacha Shimoliy va Markaziy Xitoyning juda katta teritoriyasi shuningdek Janubiy Xitoydagi ko'pgina muhim shaharlar gomindan hukumati tomonidan Yaponlarga topshirildi.

Yaponiyaga qarshi ozodlik urushi boshlarida Xitoy Komunistik partiyasi Yaponga yaqin Lochuanda kengash chaqirdi va vatanni qoutqazish uchun hammani Yaponiyaga qarshi kurashga chaqiradigan va 10 moddadan iborat programma qabo'lqildi. Bu programmadan asosiy maqsad Yaponiya bilan olib borilgan urushda g'alaba qozonish uchun xalqning barcha kuchlarini safarbar qilish edi. Programma har qanday ikkilanish va kelishuvchilikka qarshi kurashish Yaponiyaga qarshi yagona milliy frontni mustahkamlash, demokratik siyosatni amalga oshirish aholining turmushini yaxshilash uchun kurash olib borishni , shu bilan barcha Xitoy xalqini Yaponiyaga qarshi kurashga otlantirishni ko'zda tutar edi.

Kengash dushmanning orqa tomonida partizanlar urushini kuchaytirishga qaror qildi. Partizanlar urushining amaliy vazifasi qilib , uning operatsiyalarini frontdagi harakatlar bilan bog'lab boorish dushman orqasida urush harakatlarini bashlab yuborish, Yaponlarga qarshi demokratik ozod qilingan rayonlar paydo qilish ko'zda tutildi. Bulardan tashqari kengash gomindan hokimiyatidagi barcha rayonlarda Yaponiyaga qarshi ommaviy harakatni kuchaytirishga qaror qildi. Butun xalqni Yaponiyaga qarshi urushga qatnashtirish uchun kengash butun xalq uchun zarur bo'lgan siyosiy va iqtisodiy huquqlarni amalga oshirishga qaror qildi. Masalan : Yaponiyaga qarshi urush davrida dehqonlar masalasini hal qilishda yer ijarasi va qarz protsentini kamaytirishni asosiy shior deb bilishga qaror qildi.

Ikki partiyani birlashtirishni to'la amalga oshirish uchun Xitoy Komunistik partiyasi 1937-yil fevralidayoq gomindan oldiga bir qator konkret tasnif va garantiyalar shu jumladan Qizil armiyani milliy revolyutsion armiya deb atash masalasini quygan edi .

Pekin va Tyanszin qo'ldan ketib bir oyga yaqin vaqt o'tgandan keyingina gomindan hukumati Qizil armiyani 8 milliy revolyutsion armiya deb atashga rozi bo'ldi. Keyin 8- armiya darhol frontga jo'nab ketdi va Yaponiyalarga qarshi qahromonona jang qildi. 1937-yil sentabrning oxirgi o'n kunligida 8- armiya Shansi viloyatining shimoliy qismida Pingsinguanaga hujum qilayotga 3000 kishidan oshiq sar Yapon otryadini qirib tashladi. Bu esa Yaponiyaga qarshi urush boshlangandan keyin Xitoy qo'shinlarining birinchi katta g'alabasi edi. Bu g'alaba gomindanning reaksion gruppasi tarqatgan vaxima va Yaponlardan qurqish kafiyatlariga barham berdi, butun Xitoy xalqining Yaponiyaga qarshi urushida g'alaba qozonishiga ishonchini mustahkamladi. Tensinguanatrofidakatta yutuqqa erishilgan keyin Xitoy Komunistik partiyasining Markaziy komiteti Shimoliy Xitoy aholisiga murojaat qilib , hammani "dushmanga qarshi birgalashib , hayot – mamot kurashga " , " dushmanga orqa tomonidan dadillik bilan jang

qillish vaponlarga qarshi demokratik bazalar yarashishga chaqirdi. 1938-yil yanvarda Fupinda Shansi – Chakar Xebey ma;uriy ta’sis etilgandan keyin dushman orqasigda birinchi bo’lib ozod qilingan rayonda xalq hukumati paydo bo’ldi.

1937-yil oktabrda Tszuansu va Anxuey viloyatlarining janubiy qismida qolgan ishchi dehqon Qizil armiyasining partizan otryadlari yangi to’rt Milliy revolyutsion armiya qilib qayta tuzildi. Gomindan armiyasi Nankin va Syuychjoudan vahimaga tushib to’mtaraqay qochgandan keyin yangi to’rtinchi armiya Yanszi daryosining ikki tomonida frontni yorib o’tib Szyansu viloyatining janubiy qismida , Xuanxe dayrosidan janubga va shimolga yaqin ozod rayonlar paydo qildi. Kanton va Uxan qo’ldan ketgandan keyin Guandun viloyatining kommunistlari Duntszin rayonida Yaponiyaga qarshi xalq qo’rolli otryadini tuzdilar , keyinchalik bu otryad Yaponiyaga qarshi janubiy kalonaga aylandi. Dushman orqasida paydo bo’lgan Yaponlarga qarshi ozod qilingan yirik rayonlarda Xitoy Kommunistik partiyasi rahbarligida yaponlarga qarshi qo;rolli otryadlar o’sib bordi . bu esa Kanton va Uxanni bosib olgandan keyin yapon bosqinchilarni oldinga siljishini to’xtatishga majbur etdi.

1937-yil 7-iyulda Lugoutsyao voqealaridan boshlab to 1938-yil oktabrda Uxan bir davr Yaponiyaga qarshi kurshda mudofaa davri bo’ldi. Bu davrda yapon bosqinchilarining shiddatli hujumlari avj oldi va gomindan armiyasi to’xtovsiz chekinib bordi , bu hol xitoy xalqini daxshatga soldi, gomindan hukumatining o’z ichida umidsizlik va ikkilanish vaziyatini yaratdi. Yaxshiyamki, shu davrda Xitoy Kommunistik partiyasi murosachilik va taslim bo;lishga qarshi chiqib ommani qat’iy kurashga boshladi hamda uni uyushtirdi. Faqat shu tufayli Yaponiyaga qarshi yagona milliy front saqlanib qoldi. 1938-yili mayda o’rtoq Mao Sze-dun “ o’zoqqa chuzilgan urush to’g’risida “ degan asarini yozdi. Bu asarda Mao Sze-dun Xitoyning halok bo’lmasligini , urushning chuzilib ketganini , lekin Xitoyning uzil-kesil g’alaba qozonishini isbot qildi.

1938-yil oktabrda Xitoy Kommunistik partiyasi o’n oydan oshiq davom etgan urush yakunlarini umumlashtirish va kelajak uchun to’g’ri yo’l belgilash maqsadida Yananda Markaziy Komitetning kengaytirilgan plenumini chaqirdi. Mao Szi- dun o’zining “ Yangi davr tog’risida “ qilgan dokladida faqat xalq ommasiga tayanib tarraqqiyotni dadil himoya qilib , barch xalqning hayotiy kuchlarini yuksaltirib , Yaponiyaga qarshi yagona milliy frontni mustahkamlab va kengaytirib , Yaponiyaga qarshi uzoq davom etgan urushda bardosh berish va uzil- kesil g’alaba qozonish mumkinligini ko’rsatdi. Mao Szi-dunning “ uzoqqa chuzilgan urush to’risida “ degan asarlarining nashr etilishi butun xitoy xalqi va xitoy armiyasiga ochiq istiqbol yo’lini ochib berdi; bu asarlarda yapon bosqinchilariga qarshi kurash metodlari bayon qilindi , ular Yaponiyaga qarshi kurshda butun xalqning g’alabaga ishonchini mustahkamlashga imkon berdi. Yaponiyaga qarshi urmatonati va mardligai ham oshdi .

Uxan taslim bo'lgandan va Van Szin –vey dushmanlar lageriga o'tgandan keyin gomindanning yirik pomishchiklar va yirik burjuaziya vakillaridan iborat reaksion to'dasi aytganlaridan qayta boshladi. Bu to'da endi yapon bosqinchilari Xitoyga hujum qilmaydi, deb uyladi hamda kompartiya rahbarligidagi 8- va yangi 4- armiyalarga o'z dushmani deb qaray boshladi. Yaponiyaga qarshi bo'layotgan urush boshlarida gomindanchilar uyalmay-netmay Shimoliy Xitoydagi butub-butun rayyonlarni dushmanlarga qoldirib ketavergan edi. Lekin Yaponiyaga qarshi bo'layotgan urushda 8- armiya og'ir janglarda jonajon yerlarining bir qismini qaytarib olib vaziyat o'zgargandan keyin ham bu to'daning vakillari ozod qilingan territoriyani 8-armiya qo'lidan tortib olish uchun dushmanning orqa tomonida izg'ib yura verdilar. Ular munofiqlik qilish vatanni qo'tqazishga chaqirish va bo'lmag'ur behuda gaplar tarqatish bilan vatanga xiyonat qilganliklarini va kompartiyaga qarshi jinoyatkorona faoliyatlarini yashirmoqchi bo'ldilar. Ular : “ 8-armiyani tor-mor qilish uchun avvalo Yaponiya bilan birlashaylik ,keyin Yaponiyaga qarshi kurashaylik !” degan shiorni o'rta tashladilar . 1939-yil yanvar oxirlarida Chuntsinda gomindan o'zining V – s'ezdini chaqirdi. Sezda kurshni asosan tashqi dushmanga qarshi emas , balki ichki dushmanga qarshi olib boorish ya'ni Yaponiyaga passiv qarshilik ko'rsatish bilan kompartiya va xalqqa qarshi aktiv kurash olib boorish to'g'risida qaror qabul qildi.

Shundan keyin gomindan hukumronlik qilib turgan rayyonlarda Yaponiyaga qarshi demokratik xalq harakati tor-mor qilindi. Gomindanning reaksion to'dasi Sian , Shanjao va boshqa joylarda qamoq lagerlari tuzdi, Yaponiyaga qarshi kurash tarafdorlari bo'lgan progressiv kishilar va kommunistlarni qamadi va ko'plab o'ldirdi. 1939-yil 7 –iyul Xitoy Kommunistik partiyasi Markaziy Komiteti manifest e'lon qildi. Bu monifestda murosachilik va ajralish siyosati juda katta xavf to'g'dirganini ko'rsatib o'tdi . Xitoy Kommunistik partiyasi Markaziy Komiteti : “ Yaponiyaga qarshi kurashni sabr – matonat bilan davom ettirish taslim bo'lishga qarshi birlashish uchun , ajralishga qarshi , tarraqiyot uchun , chekinishga qarshi kurash olib boorish uchun !“ degan shiorni o'rta tashladi. Xitoy kommunistik partiyasi Markaziy Komiteti taslim bo'lish to'g'risida Chankayshichi gomindan talqin qilgan reaksion nazariyaga qarshi kurashga xalqni boshladi.

1939-yil sentabrda fashistlar Germaniyasi Angliya ,Fransiya va boshqa mamlakatlarga qarshi urush boshladi.¹ Angliya Amerika imperialistlari o'zlarini Yaponiya va fashistlar Germaniyasi hafidan soqit qilish uchun zo'r berib Yaponiya bilan bir bitimga kelishmoqchi bo'ldilar. Yaponiya imperializmi bu ahvoldan foydalanib, Angliya va AQSH orqali Xitoyga tazyiqini kuchaytirdi va shu bilan uni taslim bo'lishiga majbur etdi. Chankaychilar gomindanni taslim bo'lishiga majbur etmoqchi bo'ldi. Chankaychilar gomindanni taslim bo'lish yo'lidagi barcha to'siqlarni bartaraf qilish uchun kommunistlarni birinchi marta qattiq ta'qib qilishni

uyushtirdilar. 1939- yil dekabrda gomindanning reaksion armiyasi Xitoy Komunistik partiyasi rahbarlik qilib turgan Shensi Ganesu- Nansiya Chnara rayoniga hujum boshladi va besh uezdni: Tinxua Sunsi Chjenni, Chjenyun va Nensyan uezdlarini bosib oldi, shuningdek Shansiy viloyatida Yaponiyaga qarshi kurashuvchi, komunistlar rahbarligidagi jazo otradiga to'satdan hujum qildi.

1940- yil yanvarda bu armiya ham Tayxanshan rayonida joylashga 8- armiya bosh shtabiga to'satdan hujum qilmoqchi bo'ldi, 8- armiya o'rtoq Mao Szi- dun kursatgan o'z -o'zini mudofaa qilish prinsiplariga yani bizga tegmaganlarga tegmaymiz, bordiyu bizga hujum qilsalar, biz ham zarba beramiz degan prensipga amal qilib, hujum qilib kelayotgan gomindanchilarga zarba berdi. Nankin va Uxan qo'ldan ketgandan keyin Yangi 4- armiya Yanszi daryosining ikkala tomonidan ishg'ol qildi. Shimoliy Xitoydagi 8- armiya singari 4- armiya ham qiyinchiliklardan qurqmay dushmanning orqa tonomida Markaziy Xitoyda butunlay boshqacha vaziyat yaratdi. Dastavval bu rayonlarni “ porlab turgan daryolar va tog'larni tashlab ketgan gomindan armiyasi endi dushman orqasida ozod qilinga bu rayonlarga hujum qila boshladi.

Gomindan armiyasi ozod qilingan rayonlarga kirishi bilanoq usha rayonlarda Yaponlarga qarshi demakratik jamoat tartiblarini o'z boshimchalik bilan buza boshladi. Yangi 4- armiya bilan to'qnashish uchun doimo son- sanoqsiz janjallar uyushtirib turdi. 1940- yil martda Nankinda Van Szi- vey gomindan hukumatini taslim bo'lishiga kundirishga Yapon bosqinchilariga yordam berdi: komunistlarga qarshi, xalqqa qarshi reaksionni qora kuchlari yana avj oldi. Huddi shu vaqtda Chan Kay- shi komunistlarga qarshi ikkinchi yurish boshladi. 1940- yil qishda gomindan hukumati yanvar oyi mobaynida Xuanxedan shimolga yaqin rayonda to'planish to'g'risida 8- va yanga 4- armiyalarga buyruq berdi. Kompartiya birlikni saqlab qolish to'g'risida g'amxurlik qilib, qo'shinlarni Yanszidan janubga yaqin rayondan chaqirtirib Yanszidan shimolga yaqin rayonlarga ko'chirishga rozi bo'ldi.

1941-yil yanvarda yangi 4-armiya bosh shtabi Yansziyadan shimolga yaqin rayonga ko'chayotgan vaqtda Axuey viloyatining janubiy qismida birdan o'rab olindi, va gomindan reaksion armiyasi tomonidan yo'q qilindi . gomindan hukumatining buyrug'I bilan “ Yangi 4- armiya” degan nom berkor qilindi. Anxey viloyatining janubiy qismida qonli voqealar shunda boshlanib ketdi. Kompartiya gomindan hukumatning yangi 4- armiyasini tugatish to'risda chiqargan buyrug'ini qatiy rad qildi va reaksion gruppaga hujumini tormor qildi, shu bilan birga yangi4- armiya asosiy kuchlarini shunday mustahkamladiki uilgariga qaraganda yanada kuchliroq bo'ldi. Sharqiy Xitoy rayonlaridan ko'p yahgi kuchlar oldi.Xitoy Komunistik partiyasi bu voqealardan avval va undan keyin birqancha zarur choralar ko'rib qo'ygani uchun ham Chan Kay –shining komunistlarga siyosati kompartiyani suaytirish kabi maqsadlarga etkazmadi,

aksincha bu siyosat Chan Kay-shiga ishongan ko'p kishilarning ko'zlarini ochib hayollari puch ekanini ko'rsatdi, shunday qilib Chan Kay –shining o'zini yakka lab qo'ydi.

Yapon bosqinchilar Uxanni ishg'ol etgandan keyin Yapon qo'shinlarining orqa tomonida kuchaygan partizanlar urushi Yaponlar uchun katta xavf to'g'dirdi. Bu xol ularni o'z taktikalarini o'zgartirishga majbur etdi. Yaponlar gomindan qo'shinlarriga hujumni to'xtatdilar va asosiy kuchlarini ozod qilingan rayonlarni bosib olishga kirishdilar. Ikki yil mobaynida Yapon bosqinchilari o'z kuchlarini to'plab 8 va yangi 4-armiyalarga qarshi bir necha marta jazo berish yurishlarini uyushtirdilar, shuningdek temir yo'llar ,tosh yo'llar qamal qilish uchun tayanch bazalari blokgauzalar, transheyalar va vallarni ko'plab qurdilar”temir xalqa “ deb atalgan taktikani qo'llanib, ozod rayyonlarni kamaytirmoqchi yoki yo'q qilmoqchi ularning armiyasi va aholisini qirib bitermoqchi bo'ldilar.

Ammo armiya va xalq dushmanning orqa tomonida Xitoy Komunistik partiyasi rahbarligida Yapon bosqinchilariga qarshi qahramonona kurashdi. “Hayotiy bo'shliq “ va “ temir xalqa “ yaratish taktikasini amalgam oshirib , ozod rayonlarni yo'q qilish to'g'risidagi niyatlarini puchga chiqardilar. 8 va yangi 4 – armiyalarda qo'shinlar soni 450ming kishidan to 500ming kishiga yetdi. Ozod qilingan rayonlar ham kengaydi va mustahkamlandi. Ozod qilingan rayyonlar harbiy harakatlaning zonasi Yaponiyaga qarshi urushning tayanch punkit bo'lib qoldi, 8 va yangi 4-armiyalar hamda Yaponiyaga qarshi janubiy kalonna ozodlik uchun kurashning asosiy kuchi edi. Yaponiyaga qarshi urush chinakam va buyuk milliy revolyutsiyaga aylandi. Ammo Xitoy uchinchi fuqorolar urushidan keyin ozod etildi.¹⁰

---

¹⁰ Z.R. Nuriddinov. Osiyo va Afrika mamlakatlarining yangi va eng yangi tarixi . T. 1982-y. 79-bet .

Xulosa

Birinchi jahon urushi oxirlarida Xitoy yarim feodal yarim mustamlaka mamlakat edi. Xitoy sanoatining asosiy qismi transport , banklar tashqi savdo chet-el kompaniyalariga tegishli bo'lib, u yirik kapitalistik davlatlar tomonidan egallab olingan edi. Urush yillarida xususiy sanoat o'sib milliy ishchilar sinfi shakillandi. Ishchilar sinfi Xitoy Milliy demokratik inqilobning harakatlantiruvchi kuchiga aylandi.

1921-yil Shanhayda Xitoy Komunistik partiyasi tashkil topdi. Mamlakatda inqilobiy harakatning ikki markazi gomindan , Xitoy xalqining milliy yo'l boshchisi Sun Yatsenga (1867-1925-y) va Xitoy Komunistik partiyasi vujudga keldi. 1925-1927-yillarda birinchi inqilobiy fuqorolar urushi bo'lib o'tdi. Kompartiyaning maqsadi Xitoyni chet- el hukumronligidan ozod etib komunizm qilish edi.

1925-yil Sun Yansin vafot etib o'rmini Chan Kay-shi (1887-1975y) egallab gomindan bilan XKP o'rtasida ajralish ro'y berdi. Cha Kay – shi 1927-yil Guachjouda hukumatni tashkil etib XKP tarafdorlariga qarshi kurashdi. Ularni Guandun viloyatidan siqib chiqarishga harakat qildi. Uning hukumati chet –el hukumatlari tomonidan tan olindi.

1925-1931 –yillarda Uxan viloyatida XKP rahbarligida birinchi Xitoy inqilobiy hukumati tuzildi. Shuningdek ayrim jiylarda o'zini hukumat deb e'lon qilganlar ham bo'ldi . Oqibatda mamlakatda uch hokimiyatchilik yuzaga keldi. Ishchilar , dehqonlar , talabalar, mayda savdogarlar va kichik burjuaziya kompartiyani qollab quvvatladi.

1931-yilning sentabrida Yaponiya Xitoyga bostirib kirib uch oy ichida shimoliy- sharqiy viloyatni okkupatsiya qilib , 1912-yildagi inqilob natijasida qo'latilgan Manjurlar sulolasining so'ngi iperatori Pu Uni taxtga o'tqazdilar .

Mamlakatda Yapon bosqichilariga qarshi kurashning yangi davri boshlandi. 1937-yilning iyulida Yaponiya bosqiniga qarshi yagona front tuzildi. 1937-yildan 1945-yil sentabrgacha uzoq va og'ir milliy ozodlik urushi bo'lib o'tdi. Mamlakat Yapon zulmidan ozod etilga bolsada gomindan va XKP si o'rtasida hokimiyat uchun kurash davom etdi .

Ikkinchi jahon urushi arafasida Xitoy tarixini mavjud manba va adabiyotlar asosida qiyosiy tahlil qilinib, quydagicha xulosa qilindi:

- **birinchidan**, Xitoy birinchi fuqarolar urushi sabab va adabiyotlari yoritib beriladi;
- **ikkinchidan**, shimolga yurish va unda erishilgan g'alaba atroficha ilmiy tahlil qilindi;
- **uchinchidan**, Xitoy ishchi - dehqonlar armiyasining tuzilishi va uning faoliyati bayon etildi;
- **to'rtinchidan**, Yapon bosqinchilarining Xitoyga qurolli hujumi hamda natijalari ochib berildi;
- **beshinchidan**, Yaponiyaga qarshi umumxalq urushning boshlanishini Xitoy tarixini o'rganishda muhim ahamiyatga ega ekanligi aniqlandi;
- **oltinchidan**, ikkinchi jahon urushi arafasida Xitoy tarixini yoritishda G. A. Xidoyatov, X. G'. G'ulomov, Z. R. Nuriddinov, V. A. Radkevech, V. V. Aleksandrov, Chan Kay Shi kabi olimlarning ilmiy tadqiqotlarini o'rni va ahamiyati alohida ko'rsatib o'tish kerak.

Shunday qilib, ikkinchi jahon urushi arafasida Xitoy tarixini o'rganish jarayonlarni mavjud manba va adabiyotlar asosida qiyosiy tahlil qilib o'rganish bugungi jahon tarixi tarixshunosligida alohida o'rin to'tishini alohida ta'kidlash lozim.

Tavsiyalar

- **birinchidan**, Xitoydagi birinchi fuqarolar urushi sabab va oqbatlariga bag'ishlangan uslubiy qo'llanmalar yaratish;
- **ikkinchidan**, shimolga yurish va unda erishilgan g'alabani aks ettiruvchi fota al'bomlar chop ettirish;
- **uchinchidan**, Xitoy ishchi - dehqonlar armiyasining tuzilishi va uning faoliyati bayon etuvchi plakatlar chiqarish;
- **to'rtinchidan**, Yapon bosqinchilarining Xitoyga qurolli hujumi hamda natijalari haqida talabalarni mustaqil tadqiqot ishlarini yaratish;
- **beshinchidan**, Yaponiyaga qarshi umumxalq urushning boshlanishini Xitoy tarixini o'rganishda muhim ahamiyatga ega ekanligini hisobga olib, bu bo'yicha maxsus kurs ma'ruza matnlarini tayorlashda keng foydalanish.

ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi. T.: "O'zbekiston", 2001.
2. Karimov I.A. O'zbekiston: milliy istiqlol, iqtisod siyosat, mafkura. Toshkent. I-jild. 1996.
3. Karimov I.A. Bizdan ozod va obod vatan qolsin. 2-jild. T. 1996.
4. Karimov I.A. Vatan sajdagoh kabi muqqadasdir .3-jild. T.1996.
5. Karimov I.A. Bunyodkorlik yo`lidan. 4-jild. T.1996.
6. Karimov I.A. O'zbekiston XXI asr bo`sag`asida: xavfsizlikka taxdid, barqarorlik shartlariva taraqqiyot kafolotlari. T.1997.
7. Karimov I.A. Yuksak ma'naviyat-engilmas kuch. T.2008.
8. I.A. Karimov. Mamlakatimizda demokratik islohatlarni yanada chuqurlashtirish va fuqoralik jamiyatini rivojlantirish konsepsiyasi. T.2010.
9. Karimov I.A. O'zbekiston mustaqillikka erishish ostonasida. T.2011.
10. Karimov I.A. Inaon хотираси-боқий, қадр-қиммати-улуг'// Xalq so'zi, 2012, 10 may.
11. Александров В.В. Новейшая история стран Европы и Америки 1918- 1945 г. И «Высшая школа» 1986.г
12. Радкевич В.А. Великий шелковый пути. М.1990г.
13. Nuriddinov Z.R. Osiyo va Afrika mamlakatlarining yangi va eng yangi tarixi . T. 1982-y.
14. Nuriddinov Z.R. Garb mamlakatlarning eng yangi tarixi. (1917- 1939.) T.1978-y.
15. Чан Кай- ши. Судьба Китайского Бонапарта. В. Воронцов. М. 1989.г.
16. История стран Азии и Африки в новейшее время. М. 1976г
17. Xusan Tursunov. Amerika prezidentlari. T- 2003
18. Xouard Sinkotta. Amerika tarixining asoslari. Amerika qo'shma shtatlarini axborot bo'limi. Tarjimon X. Karomatov. T.,2003.
19. Хидояттов Г.А., Гуламов Х.Г. Всемирная история. Новейший период. Европа и США после второй мировой войны (1945-1995г) Т.,1999.
20. Новая история стран. Европы и Америки Второй период. Под редакцией Е.Е, Юровской и И.М. Кривогуза. М.1998.
21. Новая история Китая. М. 1972г.

www.eurasia.org.ru.

- www.history.ru
- <http://www.philos.msu.ru/fac/history/>
- <http://www.auditorium.ru>
- www.museum.ru
- www.ziyonet.net.